

**AZ EGYKORI
BUDAI
DOMONKOS
KOLOSTOR**

© 1987 by the Board of Regents of the University of California

UNIVERSITY OF CALIFORNIA
LIBRARY
1987

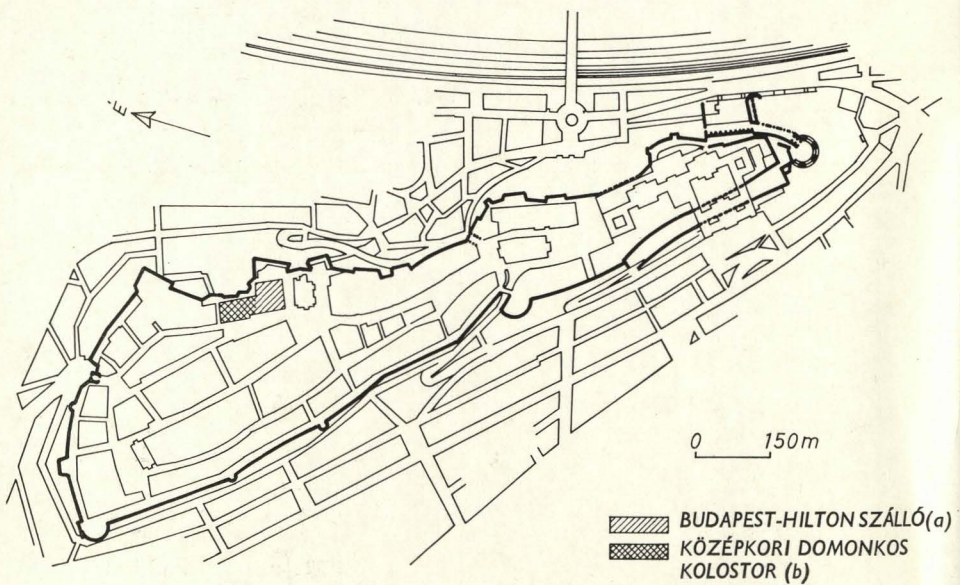
H. GYÜRKY KATALIN

AZ EGYKORI BUDAI DOMONKOS KOLOSTOR

Deutsche Zusammenfassung und Bilderverzeichnis auf Seite 49

English Summary and a List of Illustrations on page 59

1. A Budapest-Hilton Szálló és az egykori budai domonkos kolostor

PANNONIA, BUDAPEST 1976

© H. Gyürky Katalin, 1976
ISBN 963 213 016 2

A sorozatot szerkeszti: Dercsényi Dezső
A címlapot tervezte: Pohárnok Mihály
Fotók:
Szemenyei Tivadar: 7, 10, 13, 14, 16, 17, 20, 25, 35, 39, 40, és fedélkép
Molnár János: 27, 28, 29, 36, 37, 38
Bakos Margit 9
A többi felvétel a Budapesti Történeti Múzeum Fotóarchívumából való
Rajzok:
Kuczogi Zsuzsanna: 2, 3, 5, 6, 15, 26
Nagy Attiláné: 1, 8, 11, 21, 24, 30, 31, 33, 34

A fedélen: Timár ábrázolása sírkövön. XVI. század eleje

A kiadásért felel a Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Kabay Éva
Műszaki vezető: Murányi István
Műszaki szerkesztő: László Zsuzsa
Készült 3,75 (A/5) ív terjedelemben
CO1245-h-7680

Printed in Hungary, 1976

76/4225. Franklin Nyomda, Budapest. Felelős: Vágó Sándorné igazgató

A budai Várnegyedben, a Mátyás-templom északi oldala mellett emelkedik a történeti városrész legfiatalabb épülete, a Budapest-Hilton Szálló. Helyén a második világháború előtt két nagy épület emelkedett: délen a pénzügyminisztérium, északon pedig egy leányiskola. A kettő között középkori torony állott, és áll ma is. A szálló építését 13 évig tartó régészeti kutatás előzte meg, amelynek az volt a célja, hogy megállapítsák, a középkorban milyen épületek álltak a telkeken. A pénzügyminisztérium helyén a középkorban 13 lakóépület és egy utca húzódott, az iskola helyét pedig a domonkos szerzetesek Szent Miklósról elnevezett temploma és kolostora foglalta el (1. kép).

A legkorábbi fennmaradt budai helyszínrajzok 1686-ban és 1687-ben készültek, és a felsorolt épületek közül csak a templom alaprajzát őrizték meg (2. kép), mivel ez nem pusztult el a török hódoltság ideje alatt. Csak 1708-ban bontották le a Budára települt jezsuiták. A lebontott templom maradványai először 1902-ben, a Halászbástya építésekor kerültek napvilágra. Ekkor tárták fel a templomnak a XIV. század második felében épült, monumentális szentélyét és néhány középkori sírkövet. Ezeket ma a Budapesti Történeti Múzeum őrzi.

Néhány évtized múltán építkezés közben kiderült, hogy a templomhajó északi fala is áll még. Félköríves ablakai arról tanúskodtak, hogy ez a fal még a XIII. században épült templom maradványa. A megsérült iskola lebontása után végzett próba-ásatások igazolták a feltevést, hogy a kolostor a templom északi oldala mellett állott. 1962-ben itt kezdődtek el a feltárások, melyek a kolostor falmaradványait 1,5–2 m, sőt helyenként 4 m magas törmelékes feltöltés alatt találták meg (3. kép). A török hódoltság alatt annyira elpusztult a kolostor, hogy tulajdonképpen csak pincéi és alapfalai maradtak meg, a pince szintje fölé emelkedő falai is csak néhány helyen. A XVIII. századi épület alapfalaiából a kolostor faragott kövei kerültek elő, amelyek között a XIII. századtól a reneszánszig minden korszak és stílus képviselve volt. Az alapfalak és a kövek voltak a krónikásai annak a 300 évnek, mely alatt a kolostor fennállott.

5 A feltáráshoz azonban nem csupán egyetlen kolostorépület

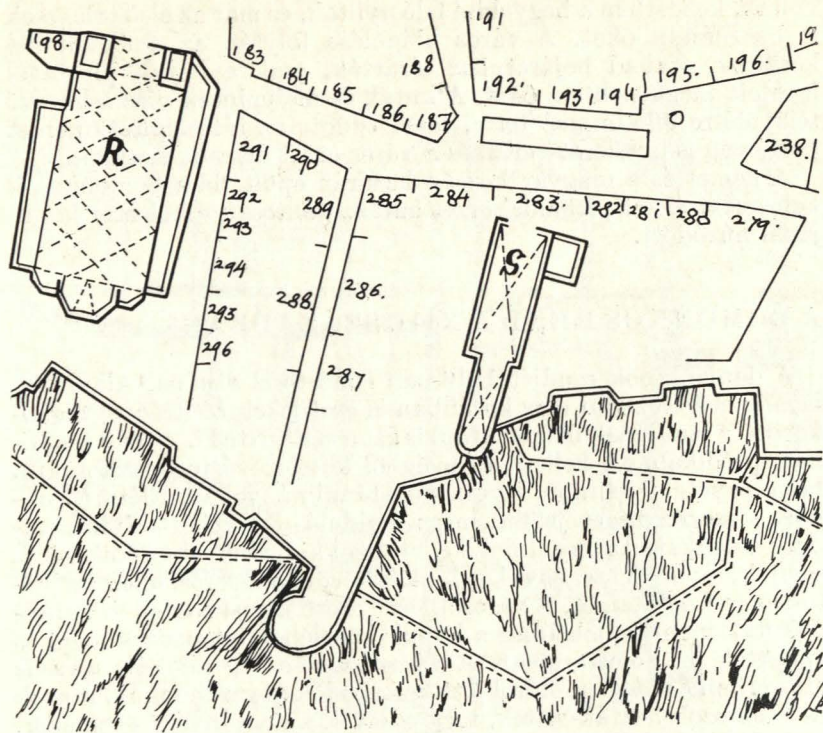
megismerésének reménye fűződött, hanem kitűnő alkalom kínálkozott arra, hogy betekintést nyerhessünk Buda város történetének legkorábbi szakaszába. Ismeretes volt ugyanis, hogy a kolostor az első, legkorábban megnevezett épülete a városnak. Három évvel korábban (1252-ben), minthogy IV. Béla király 1255-ben nyilvánosságra hozta Buda város alapításának tényét, Bolognában, a domonkos rend nagykaptalanján (*capitulum generale*: az európai kolostorok vezetőinek szabályos időközönként tartott gyűlése) már elhatározták, hogy a következő alkalommal, 1254-ben Budán gyűlnek össze.

BUDA ALAPÍTÁSA

A Buda város történetére vonatkozó írott emlékanyag már fel van dolgozva, és gyarapodása nem várható. A föld mélye azonban még számos új információt rejt. Ezt a feltevést az ásátás teljes mértékben igazolta. A kolostor északi oldala mellett például felszínre került egy kisebb település, mely a tatárjárást megelőzően állott fenn. A leletanyag a település korát a XII. század vége és a XIII. század eleje közötti időszakra határozta meg. A házak szabálytalanul, szétszórtan, de már kőből épültek, vékony falakkal, legfeljebb 2 helyiséggel. A felépítményükben vagy tetőszerkezetükben levő faanyag hatalmas tűzvész áldozata lett. A tűzvész a tatárjárás körüli időben lehetett, mivel a tatárjárás után megindult új építkezések, elsősorban a város falának építése a pusztulás vastag, kormos rétegét maga alá temette. A település lakói a környező vásárhelyekkel, talán elsősorban a Duna melletti Felhévizzel (Felhévíz a mai Margit-híd budai hídfője körül volt) kapcsolatban állottak, és a külföldi kereskedők ott kirakott áruit is megvásárolták. A lakosság egy része a tatárjárás után visszatért, és házának romjai fölé új épületet emelt.

Már korábban is ismeretes volt, hogy a magyarok felhúzódása a hegy északi felére megelőzte a német polgárok feltelepítését. Ezeket az eseményeket a tatárjárást követő első évtizedre határozták meg. A magyar telepések megjelenése természetes folyamat volt, a városalapítás pedig mesterséges, melyet IV. Béla pesti német polgárok áthelyezése útján vitt végbe. Az „őslakó” magyarok tehát az újonnan felköltözött, jómódú német polgársággal szemben alárendelt kisebbséget alkottak, mivel a király a német polgárságnak városi jogokat adományozott, melyekkel a magyar község még nem rendelkezett. A magyar kisebbség szegénységét Buda története során később is említik. Helyzetét már az is jól példázza, ahogyan a németek plébániája évszázados per során maga alá rendelte a magyarok plébániáját.

Égy pillantás, melyet Erhard Schoen 1541-ben Budáról készült

2. A domonkosok temploma Buda 1687-ben készült helyszínrajzán (Háúy)

metszetére vetünk (4. kép), meggyőz minket arról, hogy a város északi részén álló apró házak és a város közepén elhelyezkedő, a németek birtokában levő nagy polgárházak között a különbség még a XVI. században is fennállott.

A régészeti maradványok az első település szerkezetét, házainak méretét a későbbi városhoz viszonyítva jóval szegényebbnek és teljesen eltérő szerkezetűnek tüntetik fel. Az első település házai között földutak és ösvények vezettek, a városnak viszont már kövezett útjai voltak. A feltárások vezettek arra a felismerésre is, hogy a korábban már ismert középkori kutak nagy része még az első település kútja volt. Azokat, amelyek az épülő városnak útjában állottak, hamarosan betöltötték, vagy pedig az új házak pincéiben használták őket.

A kutakhoz hasonlóan kezd lassan fény derülni a mélypincékre is, amelyek a szikla természetes üregei és természetes vízgyűjtők

voltak, kezdetben a hegyoldal felé nyíltak, és már az első telepések is használták őket. A város kiépülése folytán az épületek alá kerültek, szabad bejáratukat elzárták, csak a házak pincéiből lehetett megközelíteni őket. A kutak és mélypincék vize a hegyet településre alkalmassá tette, ezért tudott az idetelepített német polgárság is gyökeret verni, és a város ezért maradt életképes.

A német és a magyar község határán épült fel a domonkosok kolostora. A két plébániakörzet határa pontosan a kolostor kapujánál húzódott.

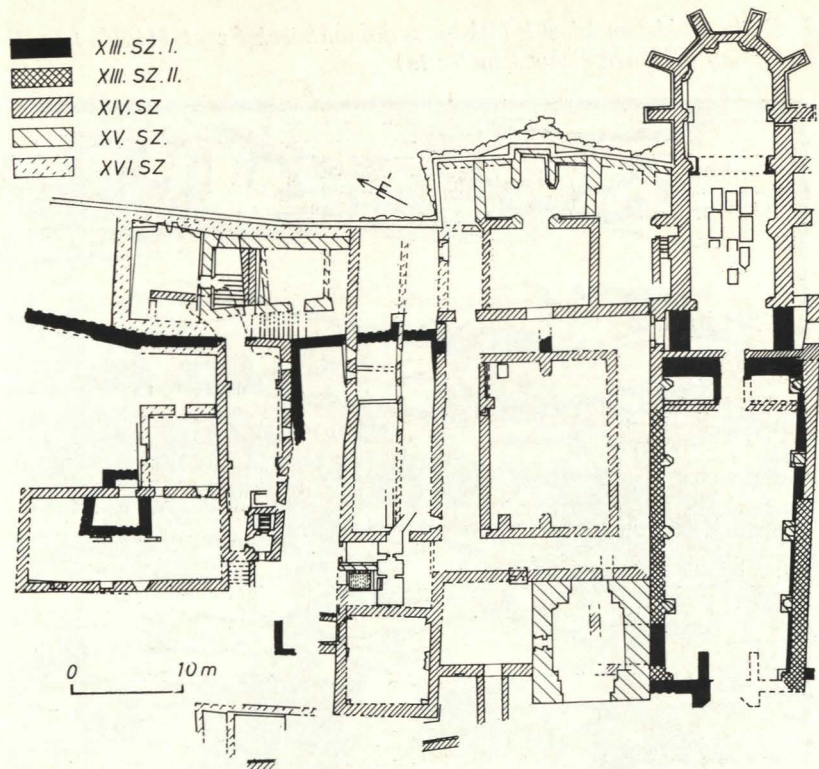
A DOMONKOS REND A XIII. SZÁZADBAN

A domonkosok rendjét 1216-ban ismerte el a pápa. Alapítója, Dominicus Guzman már korábban is eretnekek térítésével foglalkozott, s rendjének fő feladatául is ezt a célt tűzte ki. A rend tagjainak prédikálniuk kellett, és evégből kötelezővé tette számukra, hogy egyetemi szinten végezzenek tanulmányokat. Életmódjuknak a szegénységet jelölte meg: koldulásból kellett fenntartaniuk magukat. Azonosulniuk kellett azokkal, akiknek prédikációik szóltak, a városi szegénységgel, akik között a legerősebben terjedtek az eretnek tanok. A városokhoz vezető kereskedelmi és zarándokutak mentén, lehetőleg a kapuk közelében telepedtek meg, és építették fel kolostoraikat. A városi szegénység mellett ugyanis elsősorban az idegen földről jött kereskedők és zarándokok, utasok és vásárosok hozták-vitték, terjesztették a nem kívánt eszméket.

A domonkosok 1221-ben érkeztek Magyarországra, és hamarosan a legfontosabb kereskedelmi csomópontokban és nemzetközi utak mentén épült nagy városokban, vagy azok külvárosaiban építettek maguknak kolostorokat.

Már a tatárjárás előtt kolostoruk volt Pesten, annak a fontos útvonalnak a mentén, mely dél felől vezette az utasokat a dunai révhez, azon át a budai oldalon Kis Pestre, innen pedig Székesfehérvár vagy Esztergom irányába. A természetes útvonalak a hegy alatt vezettek, ám a tatároktól való félelem a lakosságot a hegyre kényszerítette. A kereskedők ezután a Kelenföldi Kapun keresztül vihették a városba árujukat, észak felé pedig a domonkosok közelében lépték át a város határát. Innen az út a külváros központjába, a Szent Péter-templomhoz vezetett, majd tovább: Óbuda és Esztergom felé. A domonkos szerzetesek kezdetben a külvárosban is lelkipásztorkodtak. Erre mutat az a körülmény, hogy a külváros 1254–1261 között épült plébániatemplomának a domonkos rendi Szent Péter mártír után ők adták a nevét.

Ez a szerzetesrend tevékeny életet élt, és a korábbi rendekkel ellentétben nem a magányt, hanem az emberek közelségét kereste. Rendi előírás volt az is, hogy egyszerűen és praktikus céloknak meg-

3. A domonkos kolostor ásatásának helyszínrajza

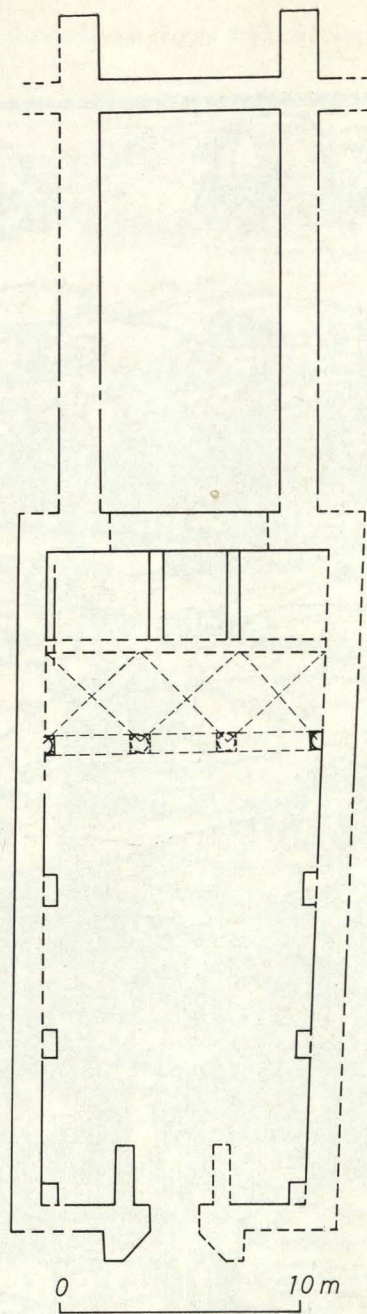
felelően kell építkezniük. Kezdetben szinte országonként más és más volt az építészetük, később azonban a gótika szerkezeti sajátosságai közös vonásokat alakítottak ki. Ezek ismeretében a budai kolostor maradványaitól is csak egyszerűség volt várható. Ez alól a szabály alól a XIV. században épült szentély csak azért volt kivétel, mert az Anjou királyi család ajándéka volt, és a királyi műhely építette.

A XIII. SZÁZADI KOLOSTOR

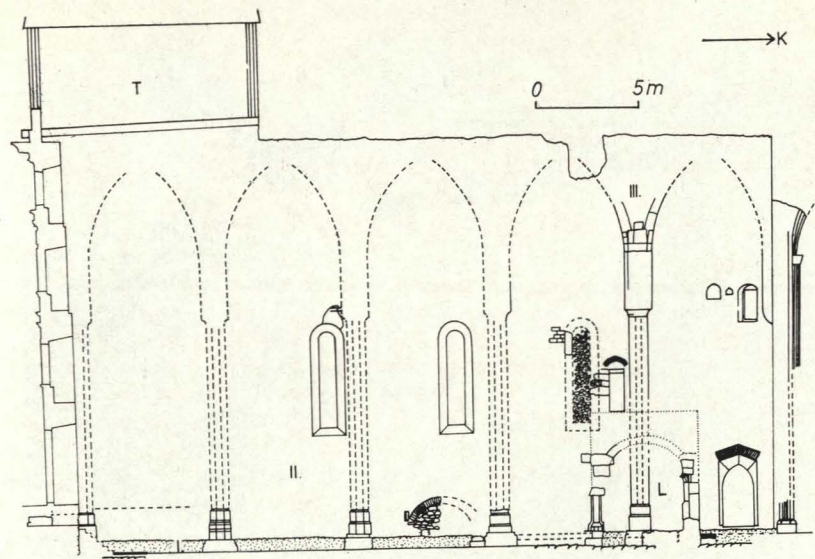
A királyi családot a tatárdúlás idején, menekülés közben a domonkosok Zágráb közelében levő császmái kolostora támogatta. A tatárok elvonulása után a királyi családnak Székesfehérvárotól domonkos rendi gyóntatója volt. Hálából a segítségért, Margit

4. Buda 1541-ben készült látképe a domonkosok Szent Miklós templomának tornyával (Erhard Schoen metszete)

5. A templom alaprajza a XIII. században

6. A templomhajó ma is álló, XIII. századi északi fala (templombelső felőli nézete)

I. 1243—1254
 II. 1258—1261
 III. 1400—1430

T = torony
 L = szentélyrekesztő, XIV. század

leányuk részére a Nyulak szigetén (a későbbi Margitszigeten) kolostort építettek, gazdag javadalmakkal látták el, és a budai hegyen levő domonkos szerzetesek felügyelete alá helyezték. A kolostor 1252-re készült el. Még abban az évben a domonkos rend bolognai nagykáptalanján elhatározták, hogy a magyar király és a királyné kérésének eleget téve 1254-ben a budai kolostorban gyűlnek össze. Így 1254-ben a budai nagykáptalanon választották meg rendfőnökké Humbertus de Romanist, és a nagykáptalan alkalmával itt, Budán üdvözöltette a pápa a kunok fejedelmét, akit a domonkosok kereszteltek meg. Ez időben tartották — talán épp e kiemelkedő esemény alkalmából —, IV. Béla király fiának, V. Istvánnak az esküvőjét a szép Kun Erzsébettel. Mint már említettük, a domonkos rend célja az eretnekek és pogányok térítése volt. A magyarországi domonkosokat a kunok térítésére küldték, ők pedig kibővítették küldetésüket a magyarság Ázsiában maradt részének megkeresésével.

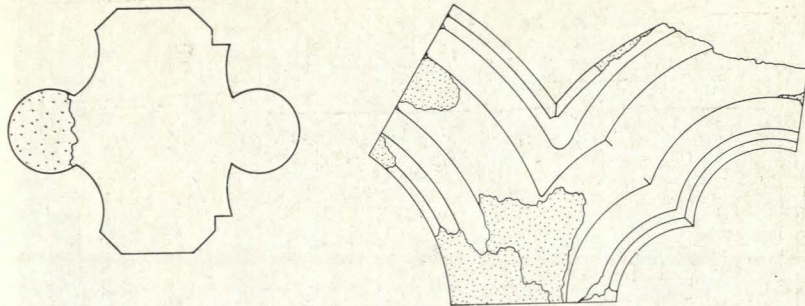
A királyi család azonban hamarosan megvonta kegyét a domonkosoktól. A konvent priorja, Marcellus atya, leányuk nevelője

7. A XIII. századi templom nyugati kapujának lábazata

8. XIII. századi rózsablak töredéke a nyugati homlokzatról

alighanem arra buzdította Margitot, hogy a szülői akarattal szembeszállva a házassági terveket utasítsa el. Így 1264-ben a király környezetében már nem domonkosok, hanem ferencesek találhatóak. 1279-ből egy okmány arról tudósít, hogy a kolostorban egyházi bíróság hozott ítéletet. Ezzel a XIII. század krónikája el is hallgat.

Amit okmányok nem őriztek meg számunkra, arról a régészeti maradványok árulkodnak. Például elárulják azt is, hogy a kolostor templomát a XIII. század folyamán kétszer építették át (5. kép). Az ásatás előtt ismert XIII. századi falmaradványok alatt előkerült egy ennél korábbi periódus is (6. kép), tehát nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét sem, hogy a tatárjárás előtt alapították.

A domonkosok megtelepedése idején a hegy sziklafelszínét mindössze 10–15 cm vastag humusztakaró borította. Az épületeknek azonban e csekély alap is elegendő volt, mivel a domonkosok 1228-ban kiadott rendi szabályzata a kolostor és templom magasságát korlátozta. A XIII. században a rendház a kolostornegyzetből és a templomból állott, mely a rendelkezésükre álló telket teljesen elfoglalta. Észak felé a telekhatár a hegy felszínét borító mészkőlepleny széle volt, melyen túl a lejtős hegy esőmosta, márgás talaja következett. Ezen a lejtőn ekkor még állottak vagy újjáépültek az első település házai. A kolostornegyyszög és a templom tömbje mindvégig megtartotta észak-déli irányú kiterjedését; mindkét épületet az idők folyamán csak keleti irányban növelték. Bár a kolostor a XIV. századtól kezdve északi irányban újabb telkek birtokába jutott, dél felé, a német plébánia területén soha nem tudott terjeszkedni.

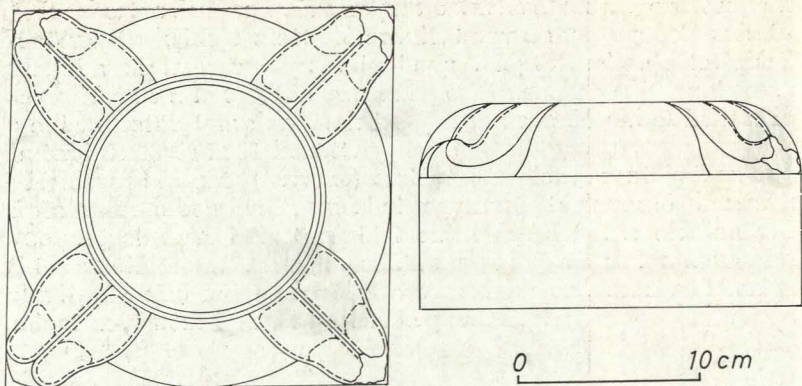
A templom sátor tetős oromzata nyugat felé nézett, közepén lépcsős bélletű kapuzattal (7. kép) és e felett egy rózsablakkal (8. kép), tehát az olaszországi domonkos templomokhoz hason-

9. A XIII. századi szentélyválasztó fal egyik falipillérének lábazata

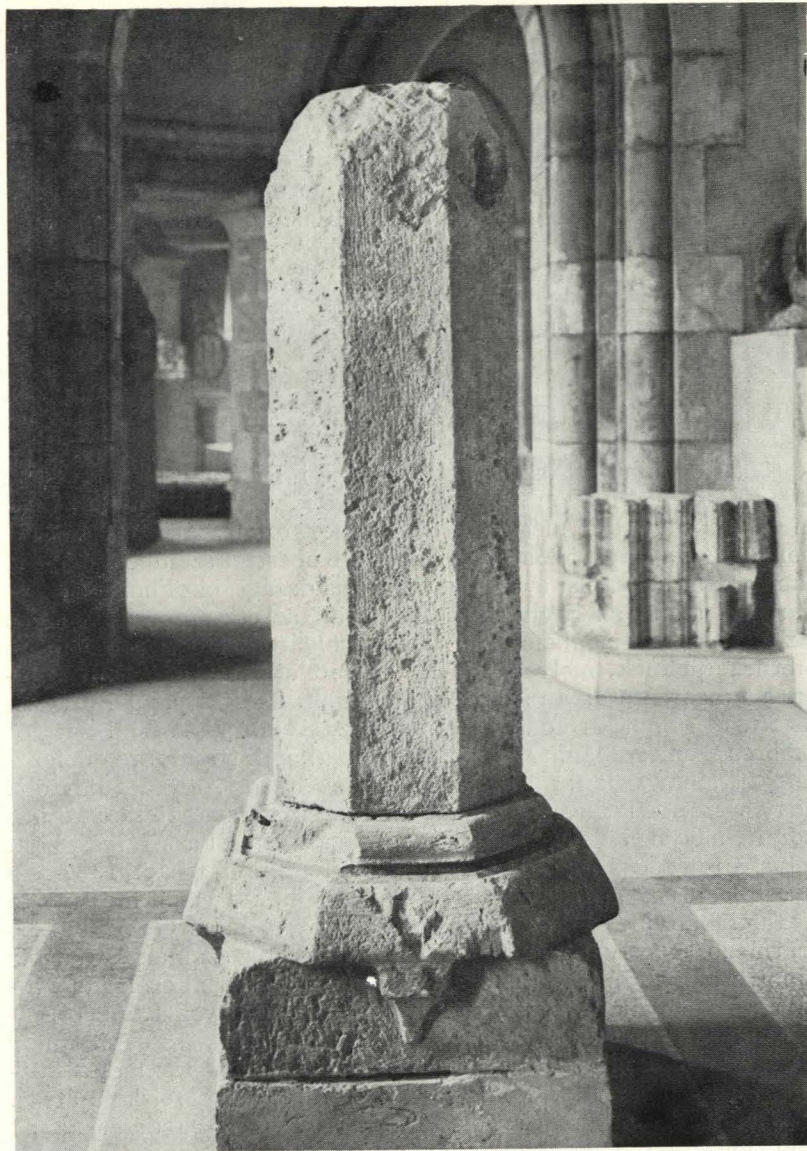
10. Madonna-szobor töredéke. 1430 körül

11. XIII. századi oszlopocska lábazata

lított. A templom és a kolostor fedése is a mediterrán vidékeken máig kedvelt ún. „apáca-barát” cserépfedés volt. A hajó viszonylag kis terét a hosszú, egyenes záródású szentélytől, azaz a szerzeteseket a világi hívektől egy boltozott, árkádos szentélyrekesztő fal („lettner”) választotta el, melynek tetején az énekes karzat helyezkedett el. A karzat sarokleveles pillérlábazatai az ásatás során felszínre kerültek (9. kép). A templomhajó padlóját dísztelen négyzetes téglákból rakták. A templom hajójában és a kolostor helyiségeiben gerendafödém volt, csak a szentélyt boltozták. A kolostor faragványai puritán egyszerűségről tanúskodnak. A templom alaprajza és a kolostor egyes faragványai lengyel domonkos kolostorokkal is feltűnő rokonságot mutatnak. Pl. az azonos korú poznani domonkos templom alaprajza egyezik a budaiival, amin nem csodálkozhatunk, hiszen mindkét rendtartomány Bolognából települt.

A kolostor helyiségei a régen kialakult hagyományt követvén, meghatározott sorrendben helyezkedtek el. A keleti oldalon kellett lenni a káptalanteremnek, ennek néhány érdekes kőfaragványa előkerült (11–12. kép). Az északi oldalon a közös étkezőhely (*refectorium*) helye volt, és itt volt a melegedőhely is (*calefactorium*). Alatta találtuk meg a kolostor központi fűtőberendezését: egy kemencét. Itt kerültek elő a középen kerek nyílással ellátott padlólapok, melyeken keresztül a meleg elárasztotta a termet. A nyugati épületszárny alatt szokás szerint pincék (*cellarium*) helyezkedtek el az élelmiszerek és borok tárolására. (13. kép) Érdekes, hogy Humbertus de Romanis, a rend Budán megválasztott főnöke, a szerzetesi életről írt könyvében (*De vita regularis*) külön fejezetet szentelt a borok kezelésének.

12. XIII. századi oszlop, feltehetően a káptalanteremből

Humbertus de Romanis a regula betartásának szigorú őre volt. Főnökségének ideje alatt előfordult, hogy a megengedett méretet túllépő templomszentélyt, alig hogy felépült, lebontatta. Másik magyarázata a két XIII. századi periódusnak pedig az, hogy a budai kolostor templomának hajóját is hasonló okból kellett lebontani 1258 és 1261 között.

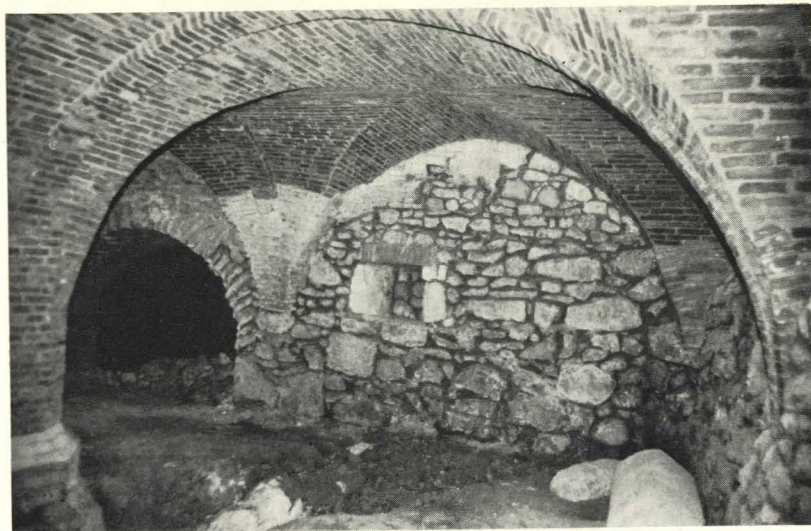
Nemes padlózat (*terrazzo*) csak a templom szentélyében és a káptalanteremben volt, máshol egyszerű téglapadló borította a helyiségeket. A kolostorépület emeletén, a keleti oldalon volt a közös hálóterem, esetleg a cellák, melyek gyakoriak a domonkosnál. Az első kolostorépület a városfalig ért, amely ebben az időben még nem épült ki a szikla pereméig.

A KOLOSTOR ÉLETE A XIV. SZÁZADBAN

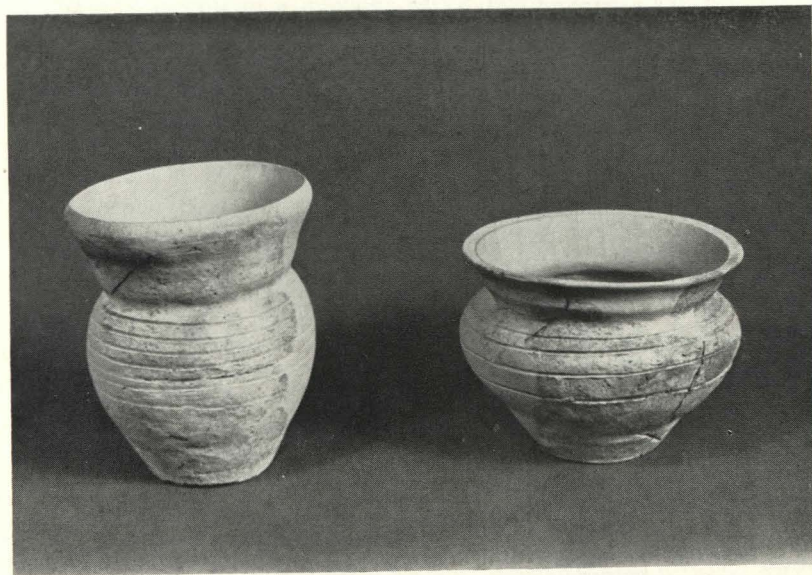
1301-ben elhunyt az Árpádok királyi házának utolsó sarja: III. Endre. Leányágon több trónigénylő is volt, akik közül a cseh király fiát, Vencelt még azon évben megkoronázták. Buda város polgársága a pápa jelöltjével, Károly Róberttel szemben Vencelt támogatta, ugyanis évtizedek óta gazdasági okokból kemény harcban állott az egyházzal, elsősorban az esztergomi érsekkel. Az egyházzal szembeforduló budai polgárság jó talaja volt az eretnokségeknek, melyek a XIII. század utolsó éveiben Magyarország más városaiban is erősen terjedtek. Ezért a pápa 1301-ben legátust küldött Budára a domonkos rendi Boccasini Miklós bíboros személyében, aki egyházi átokkal sújtotta a város polgárságát. Néhány pap, aki a polgársághoz húzott, azzal válaszolt, hogy viszont-kiátkozta a pápát. Néhány zavaros esztendő következett, melyben Vencelt a bajor Ottó váltotta fel a királyságban. Mivel az ország rendjét ő sem tudta helyreállítani, a pápa 1307-ben újabb legátusát, Gentilis bíborost küldte el, aki végül megnyerte a tartományurakat és egyháznagyokat a nápolyi Anjouktól származó Károly Róbert, V. István unokája számára. Gentilis bíboros nagyszámú küldöttségével a budai domonkosok kolostorában szállt meg, és innen irányította az eseményeket. Az országos politikának a súlypontja Budára helyeződött, és egyidejűleg a magyar domonkos tartománynak a budai kolostor lett a központja. Itt állították fel 1304-ben a tartomány főiskoláját is.

A budai kolostor jelentőségének hirtelen emelkedését az az ásatások során megfigyelt nagyarányú építkezés mutatta, mely a XIV. század első éveiben kezdődött, de úgyszólván az egész századon keresztül folyt. Az építkezés megindulását közvetlenül a főiskola, a *studium generale* felállítása indokolta.

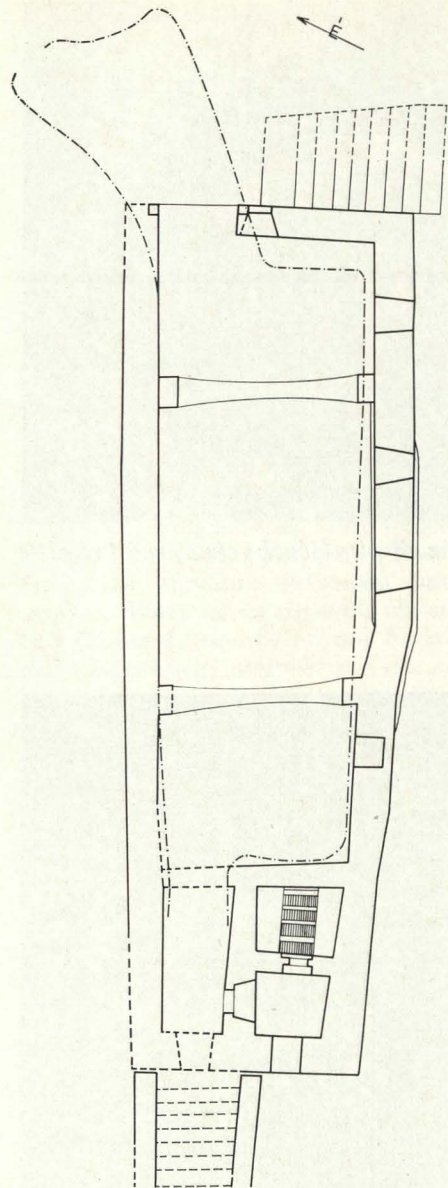
A XIII. századi kolostor túlságosan kicsi volt, nem tudta befogadni az iskolát. Telküket ekkor egy 6 m széles területsávval

13. A kolostor XIII. századi pincéjének rekonstruált részlete

14. Csupor és bögre a XIII. századból

----- kiegészítés (a)
 ----- mélypince (b)

15. A domonkosok 1304-ben alapított iskolájának alaprajza

tudták bővíteni a kolostortól északra. Ez a terület a Mária Magdolna plébánia körzetéhez tartozott, magyarok lakták. Ezen az új telken építették fel az iskolát (15. kép). A régi kolostor-épületet is le kellett azonban bontani ahhoz, hogy a kolostor és az iskola között egy udvart létesíthessenek. Ez tette lehetővé, hogy az iskola a kolostor életének megzavarása nélkül is megközelíthető legyen. Az udvarból lépcső vezetett a városfalon kívül fekvő kertjükhöz, melyet szintén ebben az időben kaptak. Itt is építkeztek. Nagy épület falmaradványai kerültek elő ezen a helyen. A leletek szerint a XIV. századi építkezések kőfaragó munkáit itt végezték. Később az épület feltehetően az iskola növendékeinek elhelyezésére szolgált.

Az új kolostorépület részben a régi alapfalai és pincéi fölé épült. A pincében megmaradt és tovább működött az első kemence, az új épület a régitől csak a keleti oldalán tért el. Itt egy traktus szélességgel megnövelték kelet felé, és ezáltal átlépték a XIII. századi városfalat.

Az iskolaépület különös érdeklődésre tarthat számot, mivel ilyet még sehol sem tártak fel. Hosszú, keskeny épület volt, melynek földszintjén egy kisebb és két nagyobb helyiség helyezkedett el. Az egyik nagy helyiség padlója alatt egy kis gótikus fűtőkemencét találtunk (16–17. kép): technikai megoldásában már tökéletesebb volt a XIII. századinál: tüzttere fölött téglahavederek íveltek, és egy vastag bazalt-kavics réteget tartottak fönn, mely a füstöt megszűrte, a meleget pedig hosszú ideig tárolta. A kemence nemcsak a közvetlenül fölötte levő helyiséget melegítette, hanem a falakban elhelyezett csatornákon keresztül távolabbi helyiségekbe is elszállította a hőt. Működését a XV. század közepén szüntették meg.

Az iskola épületéből figurális freskóra utaló töredékek kerültek elő. (Ebben az időben a domonkos kolostorokban leggyakrabban a rendalapító Szent Domonkosnak, a mártírhálált halt Szent Péternek és Aquinói Szent Tamásnak az alakját és életükből vett jeleket festettek a falakra a rendtagok okulására.)

Az iskola földszinti helyiségei alatt hatalmas, kétszintes pince helyezkedett el: a felsőben egy szőlőprés számára készült alapozás került elő. Az alsó pincének kezdetben még a keleti hegyoldal felé szabad kijárata volt, amelyet – csak a XV. század elején épült – új városfallal zártak el.

Gentilis bíborost és kíséretét már az átépült és megnagyobbított kolostor látta vendégül. A domonkosoknak a királyválasztási harcok idején elfoglalt pozitív pártállását az Anjou királyok meghálálták. A kolostor és az iskola épületének befejezése után a templom újjáépítéséhez jelentős támogatást nyújtott a királyi család. A templom szentélyének stílusjegyein a királyi műhely tevékenysége ismerhető fel.

16. Az iskola fűtőberendezésének kemencéje

17. A fűtőkemence tüzelőtere

18. *Bernardus de Iacobi firenzei jogi doktor sírköve. 1376*

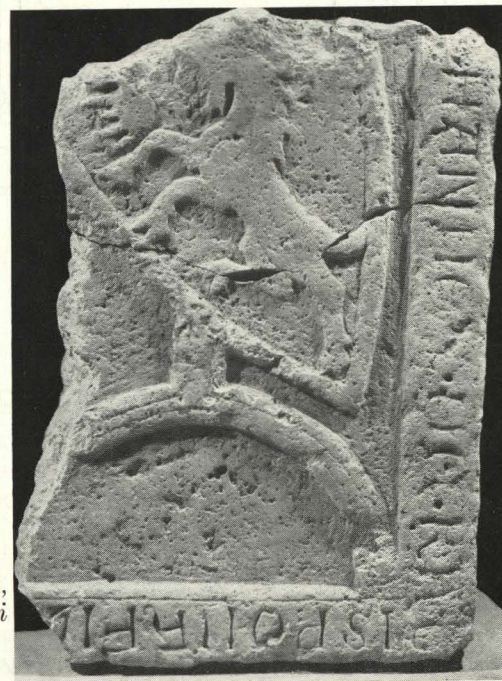

19. *Tamás fia Miklós sírköve. 1375*

Ebben az évszázadban az eredeti missziós feladat: a kunok megterítése már nem szólította el a kolostorból a szerzeteseket. Buda város jelentőségének növekedése és a polgárság eretnek hajlamai arra készítették a rendet, hogy tevékenységük színterét saját templomukba helyezték át. A templom azonban kicsi volt, nem tudott elég hívőt befogadni, ezért meg kellett nagyobbítani. Amikor pedig a királyi udvartartás székhelye is mindinkább Budára tevődött át, megnövekedett az olasz kolónia létszáma, akik igen szívesen temetkeztek a domonkos szerzetesek templomába. Erre mutat a templomban talált olasz sírkövek nagy száma. Az olaszokon kívül főként magyarok sírköveit találták meg (18–19. kép). A kevés német sírkőről ellenben kiderült, hogy egyik sem volt budai polgáré. Regensburgi János XIII. század utolsó

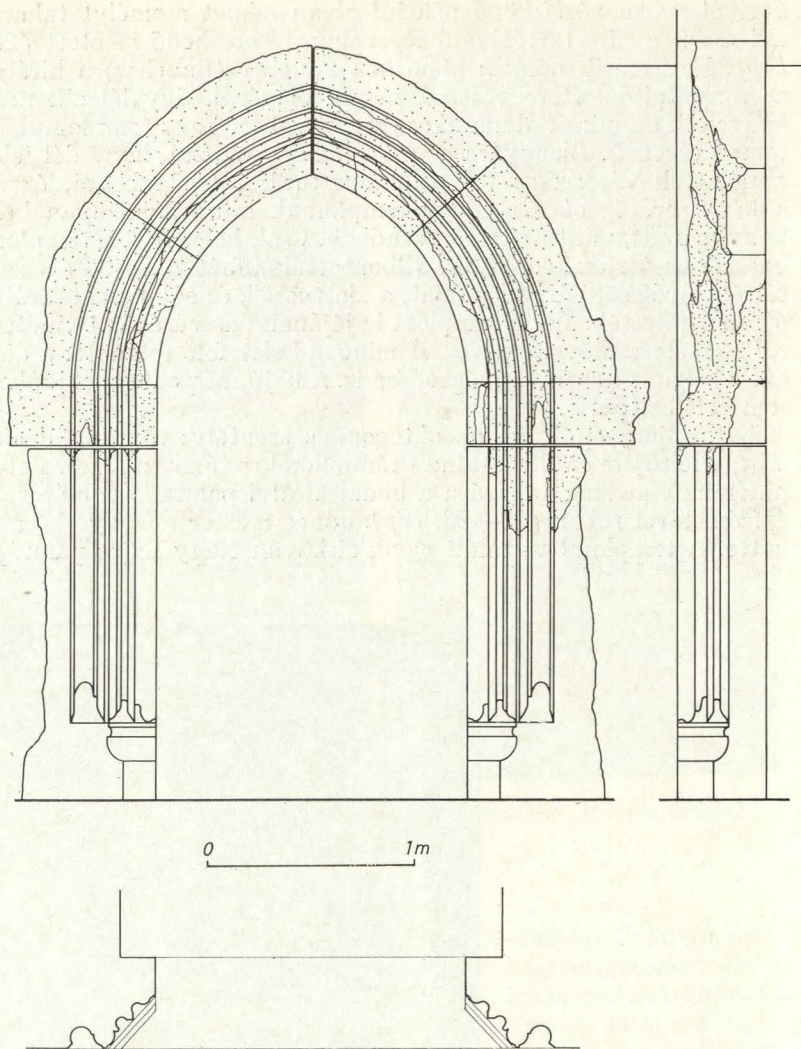
éveiből származó sírköve például olyan német személyt takart, aki csak egy itt tartózkodó regensburgi kereskedő lehetett (20. kép). Egy másik német: Henrikus Paucher (Baucher) a királyasszony építőmestere volt. A német polgárok úgy látszik nem kedvelték annyira a domonkos szerzeteseket, hogy templomukba temetkezzenek. Bizonyára ez a körülmény okozta, hogy dél felé, a németek városrésze felé sohasem tudtak terjeszkedni, és ez a kényszerűség okozta, hogy templomuk mindvégig olyan keskeny maradt, mint a XIII. században. Csak kelet felé, a templom hosszában terjeszkedhettek. Elbontották tehát a hajót a szentélytől elválasztó árkádós falat, a „lettnert”, és egy kissé hátrább újra felépítették. Így a templom hajójának hosszúságát 19 méterről 25 méterre növelték, s ezzel minden kelet felé tolódott: a diadalív helye és a szentély végződése is. A hajó még ebben az időben sem volt boltozott.

Legutoljára épült fel az oktagonális szentély: a sziklafal elé, a hegy lejtőjére épült hatalmas támpillérekre támasztották. Belső pilléreinek gazdag tagozása a budai királyi palota kápolnájának építészetével rokon (22–23. kép). János mester műhelye készítette. A templomban talált egyik sírkövön Nagy Lajos palotája

20. *Regensburgi János, feltehetően regensburgi kereskedő sírköve.*

27 *XIII. század vége*

21. A kerengőből a szentélybe vezető XIV. századi kapu

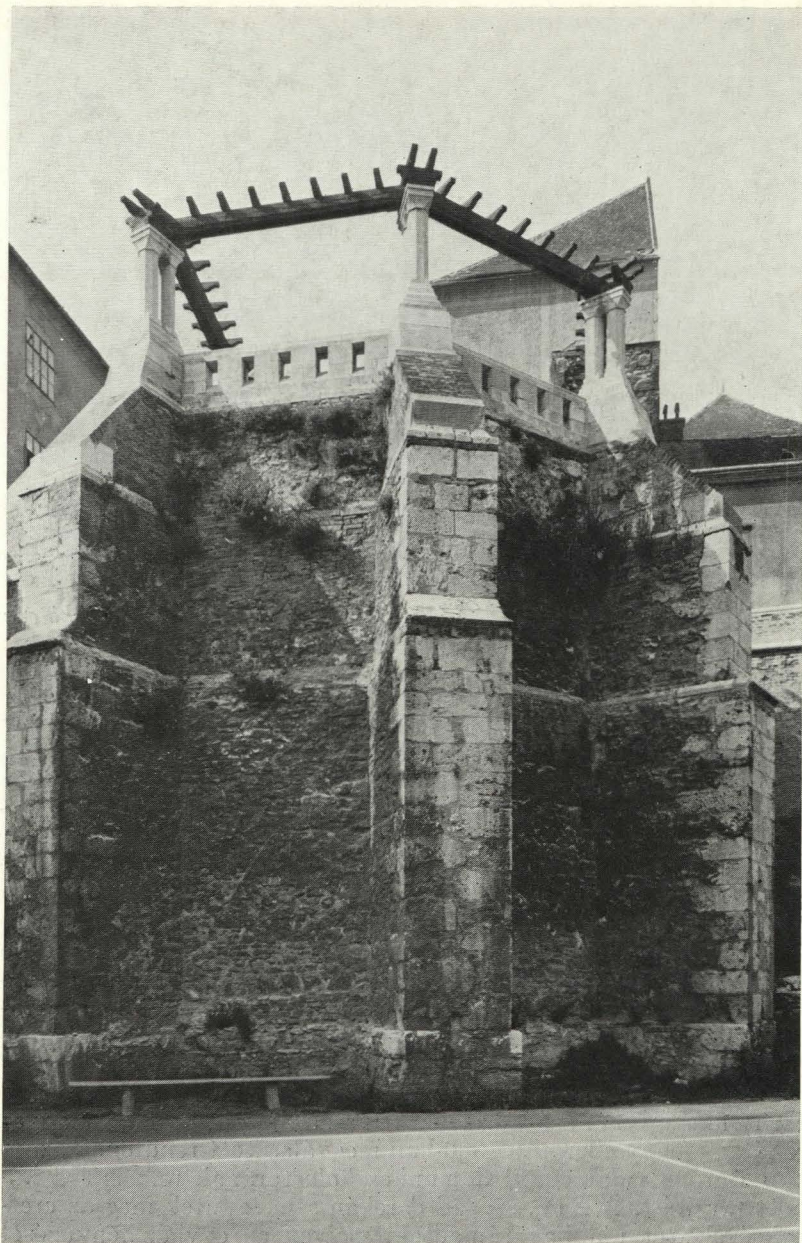
22. A XIV. századi szentély egyik pillérkötege

egyik építőjének kőfaragójegye látható. A királyi építőműhely egyik tagja talán budai lakos lehetett, a halál legalábbis Budán ragadta el. A templom 1382-re bizonyosan készen állott. Ekkor tartották meg Budán másodízben a nagykáptalant.

A KOLOSTOR A XIV. SZÁZADBAN

A kolostor XIV. századi építkezései egyre inkább ellentétbe kerültek az eredeti szabályzatokkal. Az egyház a szegénységet tette a szerzetesek kötelező életformájává, koldulásból kellett fenntartaniuk magukat. Híveik azonban olykor nagyobb adományokban is részesítették őket, s cserébe csak azt kívánták, hogy templomukban díszes sírkő alatt helyezték őket végső nyugalomra. Ezért már a XIV. század elején panaszok merültek fel a magyar rendtartomány ellen. Az 1380-ban megválasztott rendfőnök azonban Európa valamennyi domonkos kolostorának reformjára kapott utasítást. A XIV. század derekán sem szűntek meg az eretnokségek, sőt újabbak támadtak, melyek az egyház fényűzését és az egyháziak életmódját támadták. Ezek a mozgalmak Budára is eljutottak. A szerzetesek azonban nyilvánvalóan nem tudtak

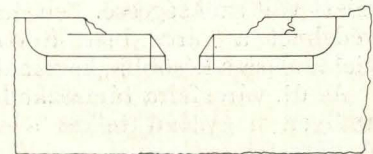
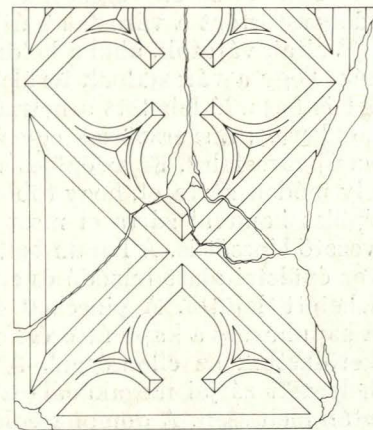

23. A domonkos templom szentélye a keleti lejtő felől (1945 előtt)

már megfelelni feladatuknak, amit az is tanúsít, hogy Zsigmond király (1383—1437) maga is panaszt tett a pápánál, és kérte, hogy maga felügyelhesse a szerzetesi élet tisztaságára.

Ez idő tájt újabb veszedelem fenyegette a kereszténységet és az országot: a Balkánon mind jobban előrenyomult a török. Ezért Zsigmond 1396-ban idegen lovagokból kereszties hadjáratot szervezett. A nikápolyi csatába Budáról indultak el a lovagok. A domonkosok templomában indulásuk előtt tartott buzdító prédikáció hatása alatt fellelkesülve akasztották pajzsukat a templom falára, fogadkozván, hogy feltartóztatják a pogány veszedelmet. Vállalkozásuk azonban kudarcba fulladt.

A régészeti feltárásnál előkerült pénzek egy csoportja 1395 és 1437 között folyt újabb építkezéseket határozott meg. Ebben az időpontban a kolostor egyre növekvő helyigénye mellett a szerzeteseknek feltehetőleg szembe kellett nézniük bizonyos városrendezési követelményekkel is. Az egész várost érintő építkezés volt a város falának megújítása és ezzel egyidejűleg a régi városfalakat „kinőtt” város területének kibővítése. Zsigmond király uralkodása idején került sor a királyi palota védőfalainak kor-

0 20cm

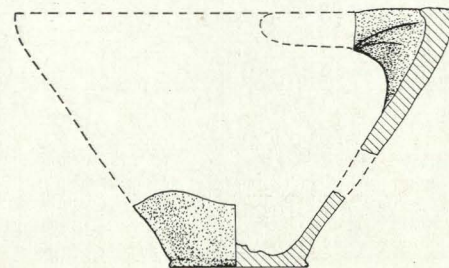
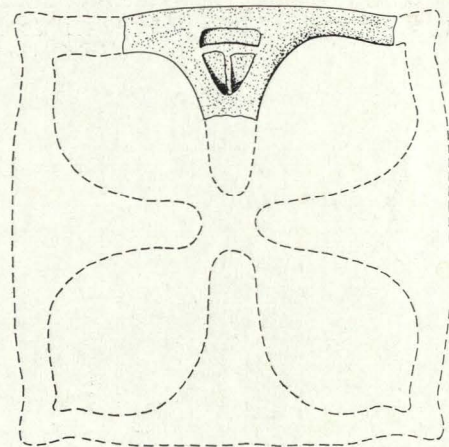
25. Gótikus könyvveret

szerűsítésére is. Ásatási megfigyelések —, melyeket a domonkos kolostor területén végeztünk —, bebizonyították, hogy ebben az időben történt a városfalak újjáépítése is.

Voltak városok, ahol a kolduló rendi kolostorokat arra kötelezték, hogy a városfalnak területükre eső szakaszát karbantartsák. Itt is hasonló lehetett a helyzet. Amikor az új városfal építésére sor került, a szerzetesek egy új, hosszú épületszárnyat építettek az új városfalra. Ez az épület a szikla kanyargós peremének öbleit oly módon zárta el, hogy többszintes pincék alakultak ki. Ez az épület kapuval zárta el most már a kolostor alatti épületekhez vezető lépcsőt is. A kapun belül egy csapóajtón keresztül a kolostor épületei alatt húzódó és egymással összekötött mélypincékbe lehetett lejutni. A pincéken keresztül juthatott el a védőőrség a kapuhoz, és a kapu áttörése esetén a pincéken keresztül szembe kerülhettek az ellenséggel. A rejteklejárat ajtóinak belülről elhelyezett zárjai megakadályozták, hogy az ellenség a menekülők után mehessen. A domonkosok nem voltak harcoló szerzetesrend, a kolostorukban megfigyelt védelmi építkezés az itt nyíló kis kapu miatt vált szükségessé. Feltételezzük, hogy veszély esetén a kapu védelmét a város biztosította volna. Az erősítés természetes kialakulása a későbbi „kazamata”-rendszer őse volt (27–29 kép).

Az új, városfalra támaszkodó épületszárny hosszabb volt, mint amilyen nagyságú telket a szerzetesek korábban birtokoltak. A városfal építésével egyidőben megnövekedt a telküket észak felé. Lehetséges, hogy ezt az új területet a városfal kiépítésének

fejében kapták meg a városi tanácstól, ugyanis azok a kis épületek, melyek ezen a telken állottak, ez idő tájt már romosak voltak, sőt jó ideje csak szemetet raktak le ezen a mélyebben fekvő területen, amely lassan feltöltötte a sziklamélyedéseket. Midőn a kolostor ennek a teleknek a birtokába jutott, két épületet emelt rajta egymás után. Az egyikről feltételezzük, hogy betegház (*infirmarium*) lehetett. A XIV. század közepén dúló országos pestisjárvány a domonkos kolostorok lakóit is erősen megtizedelte. Sürgősen szükségük lehetett tehát egy elkülönített betegháza. Az új telken kialakították a kolostor harmadik udvarát. Erre a külön udvarra nyílt a két épület. Ám alighogy felépült 1395 körül az ún. *infirmarium*, máris a tűz martaléka lett, és újjá kellett építeni. Ezekben az időkben még városszerte sok tűzvész volt, mert az épületek nagyrészt fából épültek. A budai házak pincéiben még

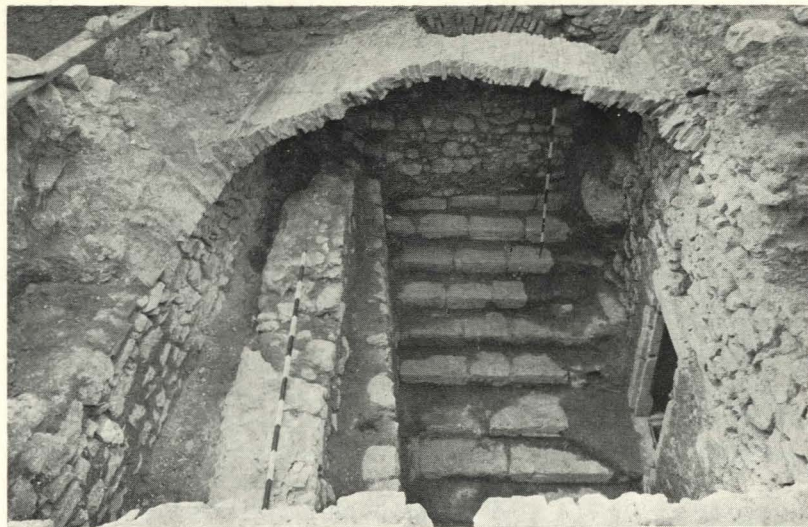

26. Gótikus kályhaszem
Tulln város bélyegzőjével

0 5 cm

27. Kis kapu a keleti városfalon

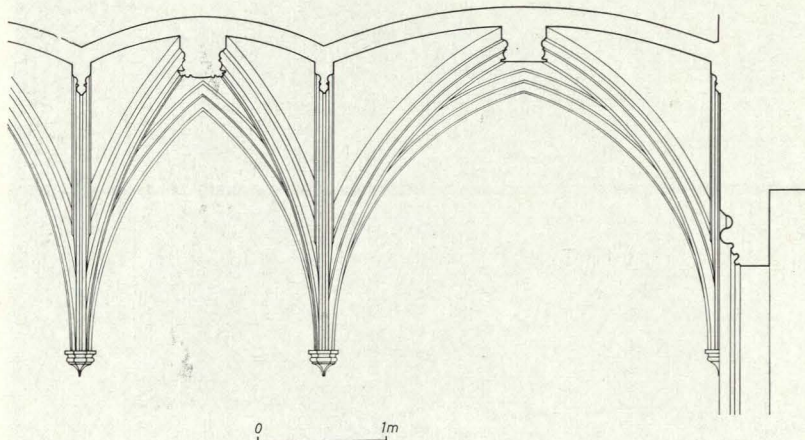

28. A kapuhoz vezető lépcső

29. A lépcsőtől a „kazamata” felé vezető rejtékajtó

30. A kerengő boltozatának részlete. (Rekonstrukció.) XV. század eleje

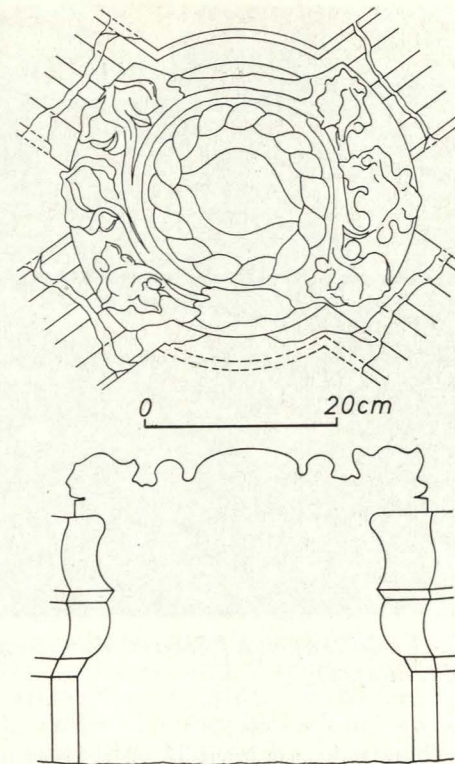

ma is sok helyen láthatók a régi gerendamennyezetet tartó konzolok. Ezeket a mennyezeteket a XV. század elején téglaboltozattal cserélték fel.

A domonkos rend eredeti szabályzata nem engedett boltozatot építeni, csak a szentély és a sekrestye felett. Még a XIV. században is megtartották ezt a szokást. Megfigyelhető volt azonban, hogy a XV. század elején a kolostor különböző részein a síkfödémeket boltozatra kezdték átépíteni. Feltételezhető, hogy eredeti szabályaikkal azért kerültek ellentétbe, mert egy tűzvédelmi célokat szolgáló városi rendelkezésnek kellett eleget tenniük. A boltozatok építése több belső átalakítást vont maga után (30—31. kép).

Ekkor épült a templom boltozata is oly módon, hogy a meglevő oldalfalakba belevésték a hatalmas és igen egyszerű pillérek. Az egymást szabályos ritmusban követő pillérek miatt el kellett bontani a szép szentélyválasztó árkádot. Csak az építmény hátsó falának alacsony maradványa választotta el ezután a szentélyt a hajótól. Így lett a szentélyválasztó árkádból áldoztató korlát. A boltozás jelentősen megnövelte a templomhajó magasságát, mely ebben az időben igazán monumentális lehetett.

Éz időben boltozták át a kerengőt is, sőt a pincék is boltozatot kaptak, s ezzel egyidőben épült a hatalmas torony a templom nyugati homlokzata mellé. A torony miatt a régi nyugati kolostorszárnynak jó részét fel kellett áldozni, hiszen a torony beleépült az épület testébe. Már ez a körülmény is mutatja, hogy

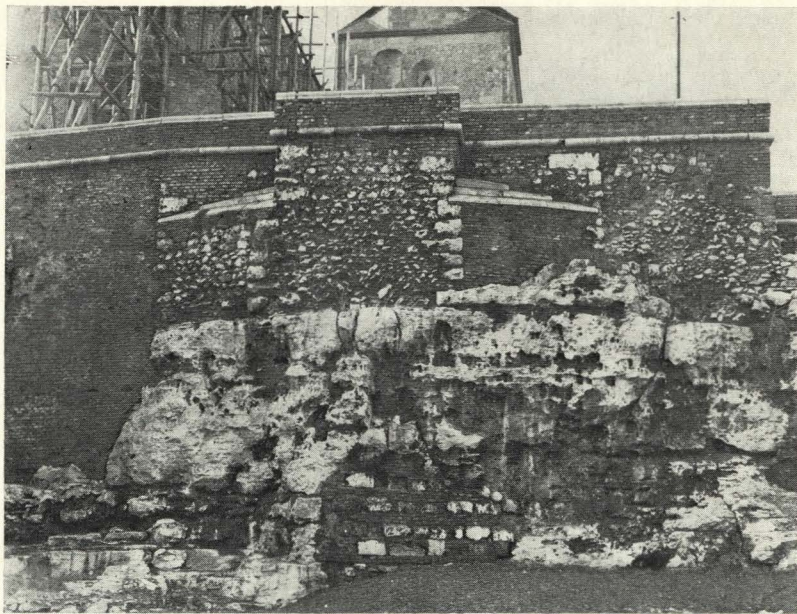

31. Boltozati zárókő. XV. század eleje

a templom déli oldala mellett egy talpalatnyi területet sem tudtak megszerezni. A Nagyboldogasszony-templom Mátyás tornya ekkor még nem állt. Lehetséges, hogy tűzfigyelő torony szerepét is betöltötte.

A nyugati pincék boltozata jelentősen megemelte a felettük levő padló szintjét. Az egyik pince boltozatát hatalmas központi pillérre terhelték. A pillér téglából épült, középebe erősítés céljából egy római kori mérföldkövet falaztak be. A pilléres pince felett is valószínűleg hasonló pilléres, boltozott terem lehetett. A közelben talált, gazdagon tagozott gótikus hevederív-töredékek minden bizonnyal ehhez a díszes teremhez tartoztak. Ehhez hasonló terem ismeretes a kolozsvári domonkosok kolostorában is, bár az egy kevéssel később készült, mint a budai.

Már a XIII. században is előfordult, hogy a domonkos kolostorok világi események részére helyet adtak: külföldi példából tudjuk, hogy a városi tanács a kolostorban ülésezett. A XV. szá-

32. A keleti kápolna falmaradványa a sziklaperemen (a szálló építése előtti állapot)

zadban még gyakoribbá vált, hogy a barátok ebédlőterme nyilvános hitviták színtere lett. Ezért a XV. században az ebédlőt (*refectorium*) nem a megszokott helyén, hanem a nyugati szárnyhoz, tehát a kolostor kapujához közel építették fel. Így elkerülhető volt, hogy a világi vendégek a kolostor belső életét megzavarják. A budai kolostor pilléres terme is alighanem reprezentációs terem volt. Az építkezés idején a kolostor első és már kiégett fűtőberendezését újjal cserélték fel.

Még egy jelentős alakítás történt a XV. században: a keleti szárnyban a káptalanterem elé kápolna épült, és ezzel ez az épület is a szikla pereméig növekedett (32. kép).

A felsorolt építkezésekről az ásátás során felszínre került alapfalak és falmaradványok tanúskodtak. Az elpusztult emeleteken történt építkezéseket azonban nem ismerjük.

A város tanácsa ebben az időben a házak tulajdonosait kötelezte annak az útszakasznak a karbantartására, mely a telkük előtt elhaladt. A domonkosok kolostora előtt háromszor megújított kövezett járda volt, míg a város többi háza előtt legfeljebb kétszer újították meg a kövezetet.

A kolostort a XV. században kőkerítés vette körül.

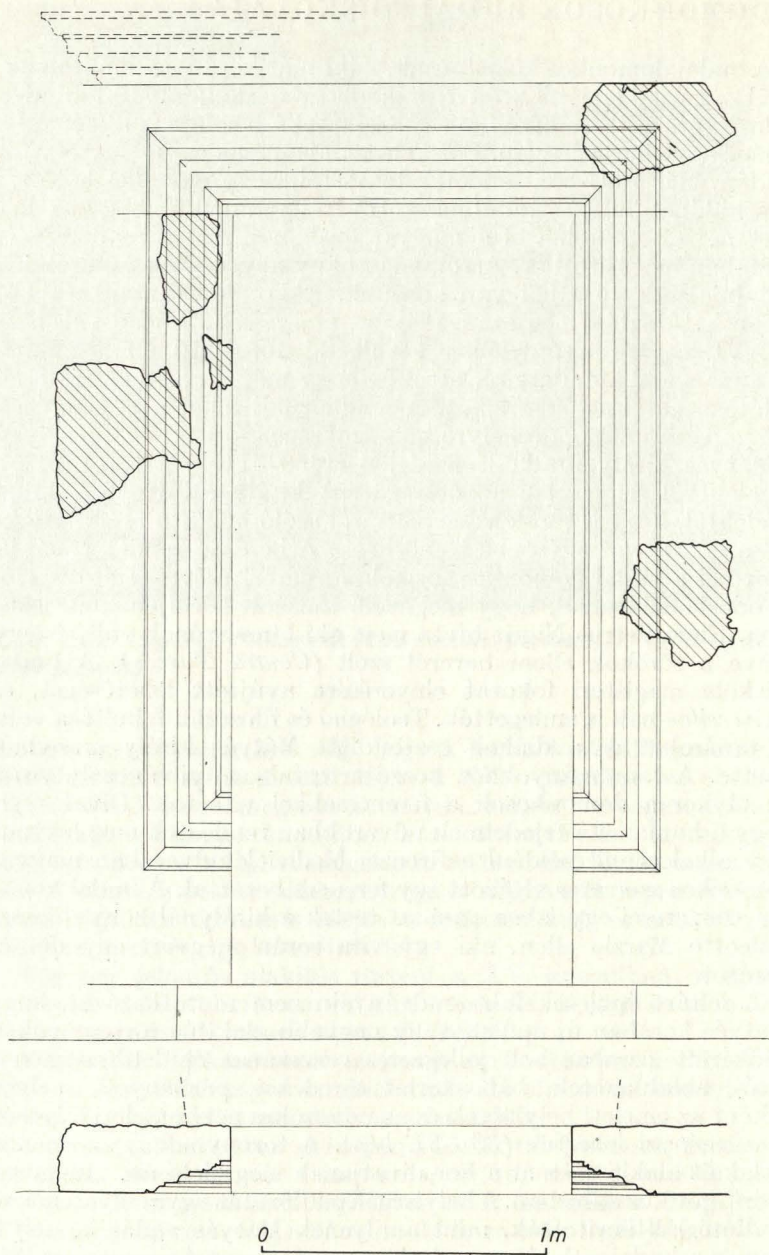
A DOMONKOSOK BUDAI FŐISKOLÁJA

A budai domonkos kolostornak, mint már korábban említettük, a XIV. század elejétől kezdve működött a főiskolája. Mint minden kolostornak a tartományban, volt alapfokú iskolája is a szerzetbe belépő novíciusok részére. Főiskola azonban csak egyetlen egy volt, Budán. Már 1397-ben rendelkeztek arról, hogy egyetlen kolostor sem küldhet külföldi tanulmányútra frátert anélkül, hogy az két évet ne töltött volna el a magyar főiskolán. Ezt a rendelkezést 1488-ban megújították. Arról, hogy hány növendéket küldtek ide tanulni, csak 1511-ből van adatunk. Ekkor konventenként két főben határozták meg ezt a számot, ami a XV. század végén és a XVI. század első felében körülbelül 108—110 főt jelentett. Vannak azonban adataink arról is, hogy más szerzetbeli fráterek is látogathatták a *studiumot*. A rendháznak tehát a növendékek befogadására elegendő helyre volt szüksége.

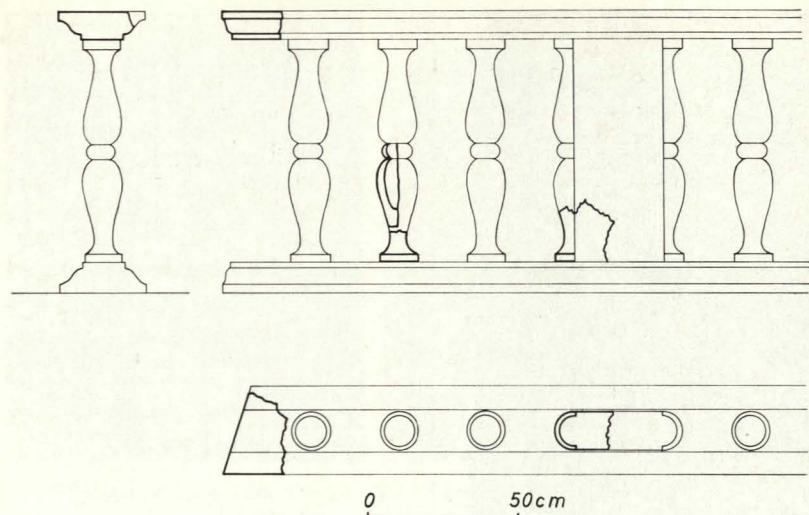
Mátyás király uralkodása idején (1458—1490) a török egyre közelebbről fenyegette az országot. A király elvárta a kolduló rendektől, hogy a török veszedelemről szóló buzdító prédikációkkal a lakosságot egységbe tömörítsék. A kolduló rendek továbbképzését a budai domonkos főiskola megerősítésével segítette elő. Gondoskodott arról, hogy megfelelő tanárok kerüljenek az iskolába. Élére Petrus Nigrít hívta meg, aki híres szónok volt, és egy műve a törökök elleni harcról szólt (*Contra Turcos*). A budai főiskola magisteri fokozat elnyerésére nyújtott lehetőséget, és *universitas*-nak is emlegették. Teológiai és filozófiai fakultása volt. A tanárokat és a diákok ösztöndíját Mátyás király aranyban fizette. A tanulmányokhoz hozzátartoztak a nyilvános hitviták is: olykor a domonkosok a ferencesekkel vitáztak. Divat volt, hogy a humanista fejedelmek udvarukban rendezték meg a vitát. Egy alkalommal például a firenzei Mediciek udvarában magyar domonkos szerzetes vitázott egy ferences baráttal. A budai kolostor szerzetesei egy ízben panaszt tettek a királynál könyvtárosa, Galeotto Marzio ellen, aki egy vita során megvert egy dömés barátot.

A feltárt épületek falmaradványain nem mutatható ki, hogy Mátyás korában új épület, vagy nagyobb alakítás történt volna. Előkerült azonban sok jellegzetes reneszánsz épületdíszítmény: ajtó-, ablakkeretek, báboskorlát töredékei, párkányok, melyek főként az emeleti helyiségek és az udvarokra néző emeleti folyosók díszítményei lehettek (33—34. kép). A toronynak is az emeleti ablakait alakították át a kor divatjának megfelelő ún. „függönyíves”, gótikus stílusban. A helyiségek padlózatát ugyanolyan mázas padlótegélák borították, mint amilyenek Mátyás vadászkastélyában és a budai palotában voltak.

39 A bőkezű adományokat a domonkosok azzal hálálták meg, hogy

33. *Reneszánsz ajtókeret*

34. *Reneszánsz báboskorlát*

a kolostor kerengőjének udvarán levő kút kávjára, fő helyre ráfaragtatták a király címerét, melléje két másik címet, amelyek tulajdonosaiban szintén adományozók sejtethők. Az egyik címer tulajdonosa Mátyás nádora, Zápolya Imre volt (36—38. kép).

A kolostorban természetesen másolták a tanulmányaikhoz szükséges könyveket és az igen divatos vitairódmalmat. Néhány apró szerszám, szerszámnyél erre a munkára emlékeztet.

A BUDAI KOLOSTOR UTOLSÓ ÉVTIZEDEI (1490—1539)

A domonkosok főiskolája nem szűnt meg Mátyás király halála után, sőt a XVI. század elején új virágzásnak indult. A rend hanyatlása azonban feltartóztathatatlan volt. Luther Márton fellépése (1517) a domonkosok középkori filozófiájának leküzdhetetlen ellenfelet támasztott. A protestánsok sok helyen megtámadták, felgyújtották a kolostorokat, vagy elűzték a szerzeteseket, és a kolostort, a templomot magtárnak, fegyvertárnak használták vagy lerombolták. Budán is a szerzetesek ellen fordult a nép, ugyanis 1514-ben a domonkosoknak kellett a Bakócz Tamás esztergomi érsek által szervezett kereszties hadjárat visszavonását kihirdetniük.

35. *Johannes Furno, modenai ifjú sírköve, 1510—1520 között*

A budai kolostor utolsó éveire és sorsára azonban a két király, Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd küzdelme nyomta rá bélyegét. 1531-ben Ferdinánd király seregei Roggendorf tábornokkal élükön Budát ostromolták. Többek között a Szent Miklós-kolostor felől is támadták a várost. A kolostor keleti szárnya a belövésektől súlyos károkat szenvedett. Az ágyu ütötte rést hevenyészve tudták csak betömni. Elpusztult a torony sisakja is. 1541-ben Erhard Schoen metszetén már sisak nélkül ábrázolta a tornyot. Valószínűleg elpusztult a kolostor emeleti szárnya is, mert a földszinti *refectoriumot* cellákra osztották. A falazáshoz mindenféle vegyes, éppen kéznél levő anyagot felhasználtak, és az emeleti, lebontott, régi ajtókereteket állították fel. Az elpusztult helyiségekből gondosan összegyűjtötték a még ép, mázas padló-téglákat, és szép rendben elraktározták a kis kapuhoz vezető lépcső fokain azzal a szándékkal, hogy az épület végleges helyre-

36. *Mátyás király címere a kútról*

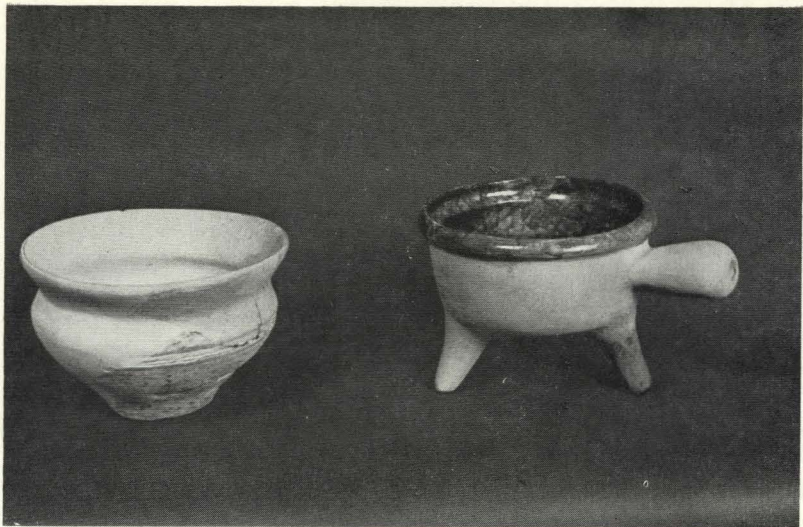
37. *Zápolyai (Szapolyai) Imre nádor címere a kútról*

állításakor ismét felhasználhassák. Erre azonban nem került már sor. A zavaros időkben a kolostor lakóinak száma egyre csökkent, más kolostorokba helyezték át a szerzeteseket. A budai kolostorra vonatkozó utolsó adat 1539-ből származik.

A sérült keleti városfalat egy új fal építésével erősítették meg, mely a kis kaput már elzárta. A pincék betöltése elárulja, hogy az

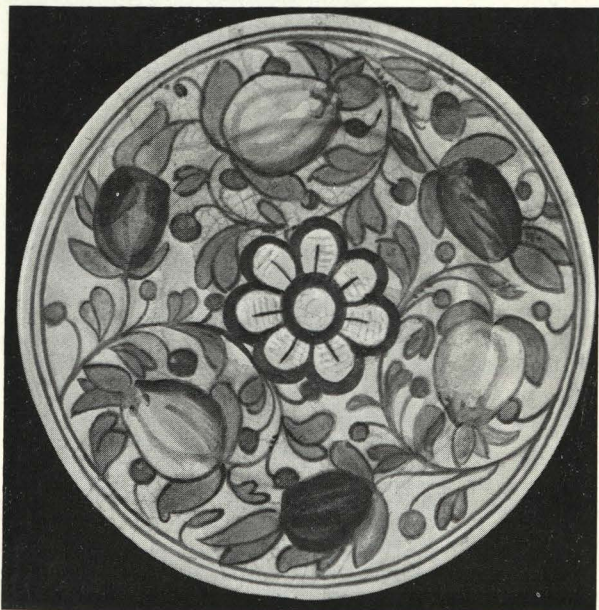

38. *Címerkép a kútról*

39. Konyhaedények a XIV—XV. századból

40. Velencei, birsalmás mintájú tányér. 1520

1541-et megelőző évtizedben a város erősen elhanyagolt állapotban lehetett. A sok szemét, amivel a pincéket betöltték, az utcán és az udvarokban hevert. A legtöbb fényes palotának ugyanis már a mohácsi vész (1526) után elmenekült a gazdája. Sok üresen maradt házat Szapolyai János kormányzója, a kalandor Gritti Lajos, a velencei dózse természetes fia párthíveinek ajándékozott. Grittit kereskedők vették körül, akik követségjárást vállaltak a török portára, és a kémkedést mindkét féllel megfizették. Árual megrakodva tértek vissza Budára, és titkon árulták a törököktől szerzett portékájukat. De török kereskedők is megfordultak Budán, akik ajándékokat hoztak. Sok szép tárgy került ekkor Budára, és a pincék első betöltésében ezeknek az áruknak a cserepei tanúságot tettek arról, hogy mindaz, amit Szerémi György, II. Lajos király házikáplánja emlékirataiban leírt, igaz volt. Velencei fajansz tányér (40. kép) és velencei üvegek, damaszkuszi tálak együtt kerültek a szemétkébe. Igen szép színes, virágos, gyümölcsös mintájuk, hibátlan zománcuk a szemétkében is megőrizte eredeti fényét.

A DOMONKOS KOLOSTOR PUSZTULÁSA A TÖRÖK HÓDOLTSÁG ALATT (1541—1686)

Miután a törökök a város elfoglalása után kijavították a keleti városfal sérüléseit, és betöltték a pincéket, a városfalra épült szárnyat még kijavították. Dernschwann János 1553-as naplójából tudjuk, hogy az elhagyott kolostort fegyvertárnak használták; a kolostor *infirmarium*ában pedig még hosszú ideig laktak, sőt kétszer is kijavították. Nem sokkal Buda elfoglalása után egy kis méretű fürdőt építettek bele, amelynek nyolcszögletű tüzelőhelye felszínre került. Egyes vélemények szerint Hüsrev pasa dzsámija és jóléti intézményei is e helyen lettek volna. Lehetséges, ámbár a templomban török átalakítás nyoma nem maradt fenn.

A hódítás első napjaiban a török katonák az elhagyott épületben elrejtett kincsek után kutathattak. Az egyik talált is egy pikkelymintával díszített ezüst poharat, amely a XV. század végén készült. A pohár szájnylását aranyozott pánt szegélyezte. A fosztogató letépte és összehajtogatta a szegélyt, a poharat is összeroppantotta, valószínűleg azért, hogy könnyebben elrejtthesse zsákmányát. Úgy látszik, a békésen elfoglalt város területén nem volt megengedve a fosztogatás, mert valaki megzavarhatta a rablót, aki zsákmányát a kerengő fala mentén, annak egyik pillére tövében elrejtette. A tárgy többszáz évig, a régészeti fel-tárásig azon a helyen maradt.

45 Valószínűleg Buda 1602-es ostroma rongálta meg annyira

41. A domonkosok tornya 1944 előtt

a kolostor keleti városfalra épült szárnyát, hogy azt többé már nem állították helyre, csak hevenyészett, sárba rakott falakkal választottak le egy-egy még lakható részt, de rövidesen azt is lebontották, és helyette a városfalat a kolostor faragott köveivel vagy pedig homoktöltéssel erősítették.

1686-ban, Buda visszafoglalása után a térképészek a kolostor helyén már semmiféle épületet sem találtak. A romok 1,60—2 m magasan borultak a falmaradványok fölé. Csak a templom állott.

A MÚLT EMLÉKEI A BUDAPEST-HILTON SZÁLLÓBAN

Az utca felől — mint eddig is —, a templom hatalmas tornya látható. A torony mellett, a szálloda két hatalmas épülettömbje között az egykori templom területére léphetünk. Észak felől a templom hajójának álló fala látható három félköríves ablakkal, melyek a XIII. századból valók. E fal alatt látható az első templom elbontott falának maradványa, az első szentélyrekesztő („lettner”) faloszlopának sarokleveles lábazataival. Valamivel több maradt meg a templomtér bővítése után, a XIV. század elején felállított második szentélyrekesztőből. Ezen kívül a XIV. század második felében épült, gazdagon díszített szentély maradványai láthatók még, és a hely alkalmas arra, hogy innen a szép kilátásban is elgyönyörködjék a látogató. A szentélyrekesztő mögött, a presbitériumból a XIV. században épült, szépen faragott kapun keresztül a kerengőbe lehet jutni, ahol a címerdíszes kút látható. A kerengő körül a modern épület a középkori kolostor alaprajzát követi. A nyugati szárny alatt gótikus pincék várják a látogatót, melyekben a középkori kolostor kőfaragványait gyűjtöttük össze. A kerengő keleti szárnya mentén a káptalanterem és a belőle nyíló kápolna maradványai tekinthetők meg. Északi irányban pedig az eredeti középkori lépcsőkön az egykori majorság felé vezető kis kapuhoz lehet eljutni; lépcső vezet a városfal melletti mély pincékbe is.

A műemléki helyreállítást Sedelmayr János tervezte.

A Budapest-Hilton Szálló új épülete a középkori kolostor maradványain kívül az 1688—1702-ben épült jezsuita kollégium nyugati homlokzatát is megőrizte. A copf architektúrájú homlokzat a városkép történeti hangulatához szorosan hozzátartozik.

Szendrei János: A budavári domonkos templom kiásása. *Archaeologiai Értesítő* 22(1902) 396—398.

Forster Gyula: A budavári Halászbástya és a domonkos szerzetesek templomának romjai. *Magyarország Műemlékei* I. Budapest, 1905. 148—156.

Pfeiffer, Nikolaus: Die ungarische Dominikanerordensprovinz von ihrer Gründung, 1221 bis zur Tatarenwüstung 1241—1242. Zürich, 1913.

Lux Kálmán: A budavári Szent Miklós torony. *A Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönyének havi füzetek*. II. (1925) 4—6, 45—51.

Csemegi József: A Szent Miklósról elnevezett budavári domonkos kolostortemplom. *Történetírás* I (1937) 5—6, 493.

Harsányi András: A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938.

Gerő László: Újabb adatok a várbeli Szent Miklós templomhoz. *Budapest Régiségei* XIII (1943) 295.

Lócsy Erzsébet: A budavári Hess András tér. Budapest, 1961.

H. Gyürky Katalin: Buda településének kezdetei a régészeti adatok alapján. *Archaeologiai Értesítő* 99(1972) 33.

An der Stelle, wo das Hotel Budapest-Hilton steht, waren vor den Bauarbeiten mehrere Jahre hindurch Ausgrabungen im Gange. Dieser stimmungsvolle Stadtteil von Budapest war im Mittelalter Buda, die Hauptstadt des Landes. Neue Angaben über seine Entstehung und seine Geschichte können wir — nachdem die schriftlichen Quellen bereits erschöpft sind — in Zukunft nur von den Ausgrabungen erwarten.

Bereits Ende des 12. Jahrhunderts begannen sich am nördlichen Abhang des Burghügels von den feudalen Großgrundbesitzern geflohene Siedler niederzulassen, um in der Nähe der Marktplätze und der Donaufähre Gewerbe und Handel zu betreiben. Als die Mongolen in den Jahren 1241 und 1242 das Land verheerten, wurde auch diese Siedlung samt anderen Dörfern und Städten zerstört. Nach dem Abzug der Mongolen gründete König Béla IV. auf dem Hügel eine befestigte Stadt zum Schutz der Einwohner von Pest sowie der Budaer Siedlungen. Die Überlebenden kehrten in den nördlichen Stadtteil zurück und bauten ihre Häuser wieder auf. Diese waren Ungarn. Auf dem mittleren Abschnitt des Hügels ließen sich die deutschen Bürger von Pest nieder und brachten ihre alten Rechte mit. Zwischen den beiden Siedlungen wurde ein Dominikanerkloster errichtet, dessen Patron St. Nikolaus war.

Das Gründungsjahr des Klosters ist nicht überliefert. Es wurde das erste Mal 1252 erwähnt und noch im 13. Jahrhundert samt Kirche völlig abgerissen. Der Komplex bestand nur aus der Kirche und dem Kloster, das an der Nordseite der Kirche stand. Aus diesem ersten Kloster sind uns außer einigen Bauplastikfragmenten der Grundriß, die Grundmauern, die Keller und ein Heizkamin bekannt, die bezeugen, daß der Komplex bescheiden ausgestattet war. 1254 wurde das Generalkapitel auf Bitte des Königs und der Königin in diesem Kloster abgehalten und die Priore aus sämtlichen Klöstern Europas empfangen. Die Mönche des Klosters waren die Beichtväter der Königstochter und ihrer Ordensschwwestern, für die die königliche Familie auf der Insel in der Donau (später Margareteninsel genannt) ein Kloster erbauen ließ.

Die Budaer deutschen Bürger standen seit ihrer Ansiedlung aus

wirtschaftlichen Gründen der Kirche, in erster Linie dem Erzbischof von Esztergom feindlich gegenüber, was sie auch gegen den Papst stimmte. Das ketzerische Verhalten der Bürger hat sich zum Beispiel offenbart, als Anfang des 14. Jahrhunderts der letzte König aus dem Arpadenhaus starb, und die Bürger den Kandidaten des Papstes, Karl Robert von Anjou nicht als König anerkennen wollten. Zu dieser Zeit nahm das Kloster in Buda die päpstlichen Legaten des öfteren in ihren Mauern auf.

1304 war das Kloster bereits umgebaut. Das war darum notwendig, weil man eine Hochschule für die Provinz errichten wollte. (Der archäologische Wert der Überreste dieses Schulgebäudes ist einzig in seiner Art.) Mit der Zeit bekam das Kloster außerhalb der Stadtmauer am Berghang einen Garten, so konnte das Kloster samt Kirche erweitert werden. Die Freilegung brachte mehrere *Hypokausten* zum Vorschein, mit dem einen wurde das Klostergebäude des 13. Jahrhunderts, mit dem anderen die Anfang des 14. Jahrhunderts beendete Schule geheizt. Ein drittes *Hypokaustum* wurde Anfang des 15. Jahrhunderts angelegt.

Die Beziehungen zwischen den Mönchen und den Budaer deutschen Bürgern wurden auch mit der Zeit nicht besser. Das Kloster konnte sich auch nur in Richtung der ungarischen Siedlung neue Grundstücke erwerben. Deutsche Bürger ließen sich in der Klosterkirche nicht begraben, das taten höchstens ausländische Kaufleute oder die Ritter des königlichen Hofes. Im 14. Jahrhundert wurden hier Ungarn und hauptsächlich Italiener bestattet.

Die Anjou-Könige waren den Dominikanern für ihren Beistand dankbar. Ludwig der Große ließ der Kirche der Dominikaner von der königlichen Bauhütte einen neuen Chor bauen, der Ende des 14. Jahrhunderts vollendet wurde. Um 1382 war er sicher fertig; damals wurde im Kloster das zweite Generalkapitel abgehalten. Aus dieser Zeit stammt das schöne gotische Portal, das vom Kreuzgang in den Chor ging. Das Kirchenschiff wurde vom Chor, das heißt die Mönche von den Laien bereits in der ursprünglichen Kirche durch einen *Lettner* getrennt. Davor standen die Laienaltäre. Der Chor war nur den Mönchen vorbehalten. Über dem *Lettner* befand sich der Sängerkor. Die neue Kirche wurde nach Osten verlängert, selbstverständlich auch der *Lettner* versetzt und neu gestaltet.

Die Bauarbeiten von den 90er Jahren des 14. Jahrhunderts bis zu den 40er Jahren des 15. Jahrhunderts wurden durch den Bau der neuen Stadtmauer von Buda sowie durch einige Maßnahmen des Stadtrates bestimmt, die auch die Dominikaner betrafen. Archäologischen Beobachtungen zufolge scheinen die Dominikaner die neue Stadtmauer erbaut und damit ihre eigenen Interessen gefördert zu haben. Die Erweiterung des Geländes sowie der

Anbau neuer Gebäude war auch erforderlich, denn nach einer neuen Verordnung aus den 90er Jahren des 14. Jahrhunderts mußten sämtliche Klöster der ungarischen Provinz zwei Mönche zum Studium nach Buda schicken, da diese nämlich solange nicht an einer ausländischen Universität studieren durften, bis sie ein zweijähriges Studium in Buda absolviert hatten. Somit mußte man für die Unterkunft von 100—110 Novizen sorgen. Deshalb wurde dem Komplex auf der neuen Stadtmauer ein neuer Gebäudeflügel angebaut, außerdem nach dem Erwerb zweier Grundstücke weitere zwei Gebäude errichtet. (Eines der beiden war wahrscheinlich ein *Hospital*, da Mitte des 14. Jahrhunderts eine große Pestseuche die Bevölkerung des Landes dezimierte und man in den Dominikanerklöstern für die Kranken ein *Infirmerium* errichtet hatte.)

Unter der Stadtmauer befand sich im Berg ein natürliches Grottensystem, das von der Stadt für militärische Zwecke ausgebaut wurde. Diese Kellerräume unter den verschiedenen Gebäuden des Klosters konnten bei Flucht oder Überraschung durch den Feind benutzt werden.

Ebenfalls auf Verordnungen des Stadtrats hin wurden statt der ursprünglichen hölzernen Flachdecken Steingewölbe eingezogen, was zur selben Zeit auch bei anderen Gebäuden der Stadt vorgenommen wurde. In einem Keller des Klosters wurde ein auf einem Mittelpfeiler ruhendes gotisches Gewölbe eingezogen. Es ist anzunehmen, daß darüber ein Raum mit schönen Pfeilern ausgestaltet wurde. Dieser Raum lag in der Nähe des Westflügels des Klosters also unweit von dessen Eingang. Das war deshalb von Bedeutung, weil im 15. Jahrhundert zum Studium der Dominikaner auch Dispute gehörten, die vor der großen Öffentlichkeit abgehalten wurden.

In der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts ließ auch Matthias Corvinus der Hochschule der Dominikaner eine wesentliche Unterstützung zukommen. Er ließ berühmte Professoren nach Buda rufen und den Studenten ein Stipendium zahlen. Zu seiner Zeit wurde das Gebäude — wahrscheinlich von den Steinmetzen des königlichen Palastes — im Renaissancestil erneuert und die glasierten Fliesen stammen auch aus der königlichen Werkstatt.

Die Hochschule blühte noch Anfang des 16. Jahrhunderts, das Schicksal des Klosters war aber besiegelt: die Lehren der Reformation erschütterten die scholastische Philosophie der Dominikaner. Um diese Zeit begann die Rivalisierung zwischen den zur gleichen Zeit regierenden Königen Johann Szapolyai und Ferdinand von Habsburg um den ungarischen Thron sowie die Hauptstadt Ungarns, wobei im Jahre 1531 während der Belagerung von Buda das Kloster beträchtliche Schäden erlitt. Zwar blieben die Mönche noch bis 1539 im zum Teil zerstörten Kloster, ergriffen aber aus

Furcht vor einer neuen Belagerung der Stadt 1541 die Flucht. Buda kam ohne Belagerung für 145 Jahre in den Besitz der Türken, im Kloster wurde eine Rüstkammer eingerichtet. Manche Teile des Klosters waren im 16. Jahrhundert noch bewohnt, die riesigen Keller sowie das östliche kleine Tor wurden zugemauert. Aus dieser Zeit wurde der Ofen eines kleineren türkischen Bades freigelegt. 1602 wurde während der Belagerung von Buda das Kloster derart beschädigt, daß es schon nicht mehr wieder aufgebaut wurde. 1686 zur Zeit der Rückeroberung von Buda stand nur mehr die Kirche, das Kloster war mit einer 1,6 bis 2 m dicken Schuttschicht bedeckt. Die Ingenieure, die den Lageplan Budas aufgenommen haben, konnten nur den Grundriß der Kirche in die Zeichnung eintragen.

Die Ergebnisse der Freilegung werden in restauriertem Zustand von János Sedelmayr dem Publikum zugänglich gemacht. Dabei wird auch die westliche Fassade des zwischen 1688—1702 erbauten Jesuitenkollegiums gezeigt. Nach 1708 wurde an der Stelle der abgetragenen Dominikanerkirche ein Gebäude im Zopfstil mit Risalitenfassade errichtet, wobei die ursprüngliche Breite der mittelalterlichen Kirche beibehalten wurde. Diese zur Stimmung des Stadtteils gehörende Zopffassade wurde in das neue Hotel eingebaut.

BILDERVERZEICHNIS

1. Das Budapest-Hilton-Hotel (a) und das Dominikanerkloster (b) im Budaer Burgviertel
2. Die Dominikanerkirche auf einer Zeichnung Haiüys aus dem Jahre 1687
3. Lageplan der Ausgrabungen der Dominikanerkirche
4. Ansicht von Buda aus dem Jahre 1541 mit der Nikolauskirche der Dominikaner (Stich Erhard Schoens)
5. Grundriß der Kirche im 13. Jahrhundert
6. Die noch heute stehende Nordwand der Kirche aus dem 13. Jahrhundert (vom Kircheninneren gesehen)

I. 1243—1254	T — Turm
II. 1258—1261	L — Lettner, 14. Jahrhundert
III. 1400—1430	
7. Sockel des Westportals, 13. Jahrhundert
8. Fragment der Fensterrose von der Westfassade, 13. Jahrhundert
9. Basis eines Wandpfeilers der Chormauer, 13. Jahrhundert
10. Fragment einer Madonnenstatue, um 1430
11. Basis einer kleinen Säule, 13. Jahrhundert
12. Säule aus dem 13. Jahrhundert. Vermutlich aus dem Kapitelsaal
13. Rekonstruierte Mauerreste des Kellers aus dem 13. Jahrhundert unter dem im 14. Jahrhundert erbauten Kloster
14. Tongefäße aus dem 13. Jahrhundert
15. Grundriß der 1304 gegründeten Schule der Dominikaner; Ergänzung (a), Unterer Keller (b)
16. Der Ofen des Heizungssystems der Schule
17. Der Feuerraum des Ofens
18. Grabstein des Bernardus de Iacobi, Doktor der Rechte in Florenz. 1376
19. Grabstein von Nikolaus, Sohn des Thomas, 1375
20. Grabstein des Johannes von Regensburg, eines vermutlich aus Regensburg stammenden Kaufmanns, Ende des 13. Jahrhunderts
21. Das vom Kreuzgang in den Chor führende Portal, 14. Jahrhundert

22. Reste eines Bündelpfeilers vom Chor, 14. Jahrhundert
23. Chor der Dominikanerkirche, von Osten gesehen (vor 1945)
24. Reste eines gotischen Geländers
25. Gotischer Buchbeschlag
26. Gotische Ofenkachel mit dem Stempel der Stadt Tulln
27. Kleines Tor in der östlichen Stadtmauer
28. Treppen zum Tor
29. Von den Treppen zu den Kasematten führende Geheimtür
30. Detail des Kreuzganggewölbes, Rekonstruktion, Anfang 15. Jahrhundert
31. Gewölbeschlußstein, Anfang 15. Jahrhundert
32. Mauerreste der östlichen Kapelle am Felsenrand
33. Renaissance-Türrahmen
34. Renaissance-Balustrade
35. Grabstein des Johannes Furno aus Modena, zwischen 1510—1520
36. Wappen des Königs Matthias vom Brunnen
37. Wappen des Palatins Imre Zápolya vom Brunnen
38. Wappen von dem Brunnen
39. Küchengeschirr aus dem 14.—15. Jahrhundert
40. Venezianischer Teller mit Quittenmuster, 1520
41. Der Turm der Dominikanerkirche (vor 1944)

Auf dem Deckel: Darstellung eines Gerbers auf einem Grabstein.
Anfang 16. Jh.

THE FORMER DOMINICAN MONASTERY OF BUDA

For several years before the recent completion of the Budapest-Hilton Hotel, archaeological studies were carried on at its site. In the Middle Ages this lovely part of today's capital was Buda itself, at that time the capital of the country. Today only archaeological studies can furnish any new data as to its origin and history.

As early as the end of the twelfth century, the settlers (*hospes*), who wanted to make their living by manufactures and trade, began to settle on the northern slope of the Buda hill on the right bank of the Danube. Here, near the market-places, the settlers were close to the ferries and independent from the control of the feudal lords. When in 1241—42 the Mongols devastated the country, this settlement was burnt down, as were many other villages and towns. After the Mongols left the country, King Béla IV founded a fortified town on the top of the hill, so that it might give shelter to the inhabitants of the town of Pest and the settlements in Buda. The settlers who had survived the Mongol Invasion returned to the northern part of the town and rebuilt their homes. These settlers were Hungarians. In the middle part of the hill, the German inhabitants of Pest settled down, bringing their former civic rights with them. Between the two settlements a Dominican monastery was built with St. Nicholas as its patron saint.

The date of the foundation of the monastery is not known. The monastery was first mentioned in 1252 and the first small ambulatory and church of which it consisted, had already been demolished in the thirteenth century. This first monastery had been built next to the northern side of the church. Only a few carvings have survived from it. These show that the Dominican friars not only took a vow of poverty, but also took care that their monastery should not be pretentious. In 1254 the grand chapter was held in the monastery at the King and Queen's request, in which the superiors of all monasteries of Europe took part. The same monastery took care of the spiritual guidance of the princess and her nun companions, for whom the royal family had a convent built on Rabbits' Island (the present-day Margaret Island).

Owing to economic reasons, the German burghers of Buda had been at odds with the Church, from the very beginning, primarily

with the Archbishop of Esztergom. The burghers revolted against the Church and the Pope and were considered heretics. Their heretical attitude was also revealed when, after the death of the last king of the Árpád dynasty, at the beginning of the fourteenth century, they did not want to accept as their king Charles of Anjou, who was backed by the Pope. At that time the monastery of Buda received and lodged the Pope's envoys to Buda on several occasions. By 1304 the monastery had already been rebuilt and expanded. This was necessary because the school pertaining to the domain of the monastery had to be established here. (The school building constitutes a unique archaeological find.) The monastery was also presented with a garden beyond the town walls on the hillside, which could also be used for building. The ambulatory and the church were also enlarged at that time. Some interesting archaeological finds include several central-heating furnaces: one of them was used to heat the thirteenth-century monastery, another one, the school completed in the first few years of the fourteenth century. A third one was constructed later, at the beginning of the fifteenth century.

The friars living in the monastery and the German burghers of Buda stayed on bad terms to the last. The fact that it was only in the direction of the Hungarian settlement that the monastery could enlarge its territory from time to time attests to this. No German burghers were buried in the church, a few foreign merchants and the knights of the royal court rest there. Mainly Hungarians and Italians were buried there during the fourteenth century.

At this time, the Angevin kings showed their gratitude to the Dominicans for having taken their side. King Louis the Great and his family had a new chancel built for the Dominican church by the royal builders. The new chancel was finished sometime in the late fourteenth century; it did certainly stand in 1382. It was in that year that the second grand chapter was held at the monastery. A beautiful part of the monastery being built from that time is the Gothic gate, which led from the ambulatory to the chancel. Already in the first church an arcaded wall (a rood screen) separated the nave and the chancel, i.e. the clergy and the laymen. Before the screen stood the altars at which mass was celebrated for the congregation. Only the friars could enter the chancel. Over the rood screen was the choir. After the thirteenth-century church had been demolished, the new church had been lengthened in the eastward direction, and naturally the rood screen was also shifted and re-carved.

The construction work carried on from the 1390s to the 1440s is marked by the fact that the rebuilding of the Buda town walls and the other demands of the town council closely concerned the

Dominicans as householders, too. Archaeological studies have revealed that the Dominicans were willing to take part in the construction of the new town wall if this also served their interest. At this time, it became necessary to enlarge the monastery's area and the number of buildings, because in the 1390s it was ordered that every monastery of the Hungarian province should send two friars to study in Buda. None of them were allowed to study at a university abroad, until he had studied in Buda for two years. This arrangement made it necessary to lodge about 100 or 110 students here. Thus, a new wing was built over the new town wall and, the monastery having received another plot of land to the north, another two buildings were added. One of the latter is supposed to have been a hospital. (In the mid-fourteenth century the plague decimated the inhabitants of the country and in the Dominican monasteries an *infirmarium* was built to isolate the sick.)

Under the new building over the town wall several layers of cellars were built, making use of caves within the hill. These cellars were then shaped to suit the purposes of defence. The lower caves under the different buildings of the monastery were connected with one another and were thus suitable for escaping or surprising the enemy.

It was probably at the demand of the town council that the former flat roofs of the monastery were replaced by stone vaults, which involved large-scale rebuilding. This is not a unique phenomenon, since at the beginning of the fifteenth century this occurred in other parts of the town as well. Vaults were built everywhere, in the cellars as well as in the church, and this of course meant some changes in the interior as well. One of the monastery's cellars was furnished with a Gothic vaulting supported by a central pillar. It is supposed that a very beautiful, pillared hall was built over it. This hall must have been near the western wing of the monastery, and so easily approachable from the entrance of the monastery. At that time this situation became important because in the fifteenth century the Dominican friars' studies included religious polemics held in public.

The Dominican school was heavily supported by King Matthias during the second half of the fifteenth century. He had famous teachers brought here and gave scholarships to the students. It was during his reign that the Renaissance ornaments of the building were made. It is supposed that the master stone-carvers of the Royal Palace worked here too, and that the glazed floor-tiles were made in the royal workshop.

The school was still flourishing at the beginning of the sixteenth century. The fate of the monastery, however, was sealed: by the Reformation, which attacked the medieval philosophy of the

Dominicans; by the critical period preceding the Turkish occupation when it was mainly around Buda that armed fighting took place for the throne of Hungary and rule over the Hungarian capital; and during the battles between the two rulers, János Szapolyai and Ferdinand of Habsburg, when in the siege of Buda in 1531 the monastery was badly damaged. The friars continued to live in the monastery up to 1539, but they were not able to repair the building entirely. In 1541, fearing another siege, they fled. No siege took place, but the Turks occupied Buda for the next 145 years. They used the deserted monastery as an arsenal. In the sixteenth century people still lived in the monastery, but the huge caves were filled in and the small eastern gate walled up. In one of the buildings the furnace of a small Turkish bath has been found. In 1602, during the siege of Buda, the monastery was so badly damaged that it was not even reconstructed afterwards. When Buda was recaptured from the Turks in 1686, only the church stood the monastery itself was covered with 1.60 to 2 metres of debris. The architects who made a lay-out of the town of Buda were only able to draw the ground-plan of the church.

The exhibition of historically valuable remains has been designed by János Sedelmayr, on the basis of archaeological studies. The western façade of the Jesuit college, built in 1688—1702, forms part of the remains on show. After 1708 the façade of the demolished Dominican church was replaced by a Louis XVI-style projection, thus the width of the medieval church can be determined from the present-day façade. The Louis XVI-style façade, which adds to the historical atmosphere of this part of the town, has been conserved in the modern hotel.

LIST OF ILLUSTRATIONS

1. The Budapest-Hilton Hotel (a), and the Dominican Monastery (b) in the Castle District of Buda
2. The Dominican church in the lay-out of the town made in 1587 (Haüy)
3. Lay-out of the excavations of the Dominican monastery
4. View of Buda from 1541 with the tower of the St. Nicholas Dominican church in the middle (engraving by Erhard Schoen)
5. Ground-plan of the church in the 13th century
6. The still extant northern wall of the aisle, from the 13th century (as seen from the interior of the church)

I. 1243—1254	T = tower
II. 1258—1261	L = rood screen, 14th century
III. 1400—1430	
7. Base of the western gate of the 13th-century church
8. Fragment of the 13th-century rosette from the western façade
9. Base of a column from the 13th-century rood screen
10. Fragment of a statue of the Madonna, c. 1430
11. Base of a small 13th-century column
12. 13th-century column. Probably from the Chapter Hall
13. Reconstructed remains of the walls of the 13th-century monastery under the 14th-century monastery building
14. Jars from the 13th century
15. Ground-plan of the Dominican school founded in 1304; extension (a), lower cellar (b)
16. The furnace of the school heating apparatus
17. The interior of the furnace
18. Tombstone of the Florentine Doctor of Law, Bernardus de Iacobi. 1376
19. Tombstone of Miklós, son of Tamás. 1375
20. Tombstone of John of Regensburg, probably a merchant. End of the 13th century
21. 14th-century gate leading from the ambulatory into the chancel
22. Clustered pier from the 14th-century chancel
23. The chancel of the Dominican church as seen from the eastern slope of the hill (before 1945)
- 59 24. Fragment of a Gothic railing

25. Gothic book mount
26. Gothic stove tile with the seal of the town of Tulln
27. Small gate in the eastern town wall
28. The steps leading to the gate
29. The secret door leading from the stairs to the casemate
30. Detail of the vaulting of the ambulatory (reconstruction).
Early 15th century
31. Boss. Early 15th century
32. Remains of a wall of the eastern chapel on the edge of the cliff
33. Renaissance door-frame
34. Renaissance baluster railing
35. Tombstone of Johannes Furno of Modena, 1510-1520
36. King Matthias's coat of arms on the fountain
37. The coat of arms of the Palatine Imre Zápolya (Szapolyai)
on the fountain
38. Heraldic figure from the fountain
39. Kitchen utensils from the 14th-15th centuries
40. Venetian plate with quince design. 1520
41. The Dominican tower (before 1944)

On the cover: Tombstone representing a tanner.
Early 16th century

MŰEMLÉKEINK

A sorozatban megjelent:

Fitz Jenő

GORSIUM – HERCVLIA

Tác

1958-ban kezdték meg a Székesfehérvártól délre fekvő Tác-Fövenypuszta feltárását, amely annak idején Pannonia provincia északkeleti részének legfontosabb közlekedési csomópontja volt. Először tábort építettek itt a rómaiak, majd a limes kiépülése után Traianus császár Pannonia Inferior vallási központjává emelte. Gorsium volt a tartománygyűlés színhelye is, ahol a provincia öt városának küldöttei jelenlétében mutatta be a főpap az áldozatot a császár üdvéért.

A vallási központ körül kialakult város történetét, emlékeit 41 kép közreadásával szemléletesen mutatja be Fitz Jenő, az ásátások vezetője.